

Fábry János

Emlékirataim 2.

Életem első feléből (1830-tól 1848-ig)

A haza minden előtt

Magyarország ifjúságának az én időmben az iskolában még nem adnak nemzeti nevelést. Az oktatás jobban Róma nyelvén folyt. Széchenyi szelleme lassan hódított, s az iskola falai közé később hatolt. Csak az 1844. évtől fogva nyert tért a magyar nyelv, de a latin jó részben megtartotta helyét, jórészt Selmecen ugyan a reáliákat magyarul tanították, Eperjesen azonban Vandrák Lélektana és Logikája magyar nyelven volt nyomtatva, de szabad volt akármely nyelven a kettő közül colloquálni. Alinyay még mindig latinul tanította a Doctrina religionis christiane-t. Ezek már csak kivételek.

A felvidéken itt-ott már mutatkoznak a nemzetiségi eszmék, mert tót diákok énekelgették a „*Hej Slováci... Nitra mila, Nitra Pod Krivánom*” s az utópiák emberei ébresztgették a még csak ideális tót hazafiság érzelmét. A tanárok nem törődtek vele, mert önképzőjüket (Spolok) irodalmi gyakorlatnak tekintették.

Már a magyar ifjúság érzékenyebb volt. Lelkének őseje megnyilatkozott a haza szeretetében. **Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty** voltak ideáljaink. Megérezttük az aknamunkát előkészítő kifelé gravitáló elemek intencióját. Annál szorosabb volt köztünk az összetartás. Eperjesen tiszta a légkör.

A magyar öntudatot a francia forradalom szabadság szellője ébresztte fel. Kiben csak szunnyadt a hazafiság lelke, szóban-tettben lelkes magyarrá lett.

A március 15-i riadóra az egész nemzet talpra állt.

Ez idők jellemzése körömon kívül esik.

Szabadságunk hajnalát egyre gyülekező viharfelhők borítják.

Fegyverre hív a haza!
Ki maradna itthon?

Barátaim, iskolatársaim siettek a harctérre. Fájdalom, a szülői féltést nem győzhettem le sokáig.

Nem maradtam vesztég. Magántanulmányaim mellett nemzetőri szolgálatot tettem. Élelmi és hadiszerek szállításával bíztak meg. Ezen a réven jutottam a nagysallói táborba (ápr. 19). E nagy ütközet tanúja voltam. A történelem tárgya a diadal. Emléklül egy ép gránátot hoztam magammal, s máig ereklye gyanánt őrzöm. A Gömör megyei múzeumnak hagyományozom.

Tényleges szolgálatom

Tovább nem maradhattam otthon. Atyám sem ellenezte többé, hiszen Buda vára be van véve.

Rögtön önkéntesnek jelentkeztem. **Komáromy** őrnagynál, a losonci újonc telep parancsnokánál. (Némelyek egyes községek újoncjutalékában léptek be kialakított összegért.)

A tüzérséghez iratkoztam be, **Kresják Pál** unokaöcsémrel együtt. Az őrnagy, minthogy a katonai gyakorlatokban jártasak voltunk, mindkettőnket tizedeseknek (káplár) nevezett ki, s mint ilyenek szolgáltunk ezen túl.

A 120 emberből álló újonccsapatot **Busbek Ádám** nemzetőr hadnagy vezette Nyíregyházáig. Innen egy honvéd főhadnagy vezénylete mellett értünk Nagyváradra. A várban megszállva csak huszonnyolcunkat osztottak be tüzérséghez, a többi szekeres és fegyvergyári munkás lett.

Megfelelő tanulmány a *Kézikönyv a honvéd tüzérség számára* című, honvédelmi miniszter által kiadott mű alapján a gyakorlatokat rövid egy hét alatt sajátítottam el. Most már mint tűzmester teljesítettem szolgálatot, sőt mint az újonccsapatot tanító tisztet bízott meg a parancsnok.

Az ágyú és lövő gyakorlatok egyrésztől, a raktári munkálatok másrészt nemcsak egész időmet, de minden testi-lelki erőmet vették igénybe. Hogyisne? Mikor 10-12 nap alatt minden gyakorlatot, fogást, eljárást be kellett mutatni a folyton változó újoncoknak, kiket azonnal táborba vittek.

Ott volt számunkra a gyakorlati iskola. Szerencse, hogy többnyire diákkéle, tehát már bizonyos intelligenciával bíró fiúk voltak, kiket tüzereknek fogadtak.

Nagy serénységgel ment a munka a fegyvergyártásban is. Itt is sokat megfordultam, de – jegyzeteim erről hiányozván – többé nem tudok a részletekre visszaemlékezni.

Nagy kimerültség fogott el a túlfeszített munka következtében, s végre forrolázba estem. Magamon kívül voltam napokon át. Az orvos naponként kétszer is eljött hozzám a kórházba, hogy lásson. Úgy láttam, nagy gondja volt rám. Jobban lettem.

Kértem áthelyezésemet a nagyváradai térparancsnoksághoz, mert az eddigi munkakör válságba sodorhatott.

*

A nagyváradai térparancsnok, **Cserey Ignác** ezredes – a jószágos lelkű öreg – barátságosan fogadott. Bizalmát rövid időn megnyertem. A hivatal vezetője tulajdonképpen **Redl Miksa** térszázados (10 évi fogságot kapott) atyai szeretettel viseltetett irántam. Öccse, **Redl Alajos** főhadnagy barátságára méltatott. Az ezredes mindjárt belépésemkor „térsegédtisztte” nevezett ki.

Mint ilyen vezettem a jelentések, a rendeletek jegyzőkönyvét, majd a főhadnagy távozásával fogalmaztam a rendeleteket, jelentéseket. De a teendők annyira felszaporodtak, hogy gyakran éjfélig maradtam az irodában. A térparancsnokság felterjesztésére nemsokára **Fodor Napoleon** őrmestert osztották be hivatalunkhoz. Ez a kedélyes jó fiú nem sokat lendített a munkában. Mindamelllett jó barátokká lettünk.

Főnököm hadnaggyá való kinevezésem végett terjesz-

tett fel a már Szegeden tartózkodó kormányhoz. Értesültem ugyan kinevezésemről, de az okmány már nem jutott kezemhez, mert a debreceni csata után nemsokára elhagytuk Nagyváradot.

Az utolsó két héten az öreg Cserey betegeskedett. Szabadságra ment, helyét, mint őrnagy, Redl Miksa foglalta el.

*

Ha olykor szabad időre tehettem szert, a vidékre tettem rövid kirándulást. Néhányszor meglátogattam *Felix* és *Püspök-fürdőt*. Ennek közelében tanulmányoztam a *Nymphaea thermalis*t. Ez az unikum hővizi növény csodálatra ragadott. A gyűjtésről le kellett mondanom, helyzetem nem volt arra alkalmas.

Hadi szerencsénk balra fordult. Hírek érkeztek az orosz hadsereg közeledéséről. Július 2-án már Debrecenig nyomult. Erre **Thurzó János** megyei első alispán a kis [...]ra, a városház elé népgyűlést hirdetett. A városháza erkélyéről lelkesítő beszédben népfölkelést hirdetett. A tömeg roppant lelkesedéssel fogadta a fölhívást.

Fegyvert osztottak ki és másnap már az összes váradi nemzetőrség **Marzsó** alezredes vezérlete alatt a közeli Püspöki melletti táborba szállt. A váradoszlai, váradvelencei és váraljai nemzetőrök utánuk siettek, s a több ezer főből álló honvédséggel együtt a táborban várták az ellenséget, de nem jött.

A július 4-i heti vásáron futótűzként terjedt el a hír: jön a muszka! Ki merre látott, arra futott. A lakosságot is annyira megfélemlíté a vaklárma, hogy mindenki menekült, aki menekülhetett. Sőt a városparancsnokság elrendelte, hogy minden fegyvert, lövészert és hadikészletet Arad felé kellett indítani.

A szállításra nem alkalmas ágyúkat beszegeztek. Roppanással járt a gyors menekülés. A város is egy pár óra alatt kihaltnak látszott. Alig lézengett itt-ott egy ember az utcákon. Sokan vidékre költöztek.

Térparancsnokságunk a zavar közepette helytállt. Éber figyelemmel kísértünk minden mozzanatot. Kiküldöttünk csaknem óránként tettek jelentést. Tájékozva voltunk ugyan a helyzetről, mégis elővigyázatból csomagoltunk, hogy bármely percben útra készek legyünk. A lakosság megnyugtatóására időnként jelentéseket függesztettünk ki.

Az ellenség távollétére még biztosabb hírek is érkeztek. Ezekre a menekültek már július 6-án a városba visszaszállingóztak. Mire az oroszok, Debrecennél vereséget szenvedvén, sok halott visszahagyásával visszahúzódtak, pl. 7-én mind a négy városrész nemzetőrsége egy heti veszteglés után a táborból hazatért. A város mozgalmal képét visszanyerte.

Hivatalunk rendes működésben volt. Az őrvonalakhoz szigorú rendeleteket bocsátott ki. Ezredesünk intézkedett, hogy az ellenség pozícióiról a városparancsnokságot naponként többször értesítsék.

Minden mozzanatról pontosan értesültünk.

Július 26-án vesszük a hírt, az ellenség közeledik, seргеink készülnek.

A lehangoltság még nagyobb, midőn harmadnapra a képviselőház tagjainak egy része Szegedről Nagyváradra érkezik. Majd a hónap utolsó napján **Szemere Bertalan** belügyminiszter a kormány több tagjával és képviselőivel ide menekül.

Az ellenség előnyomul, olyannyira, hogy a kormány Arad felé veszi magát.

*

Nagy Sándor seregével augusztus 2-án Debrecennél táboroz. A tisztok a városban időztek, mikor az oroszok rárontottak a seregre. A gyalogság, majd a lovasság csaknem minden ellenállás nélkül hátrál. A tisztok, látván a veszedelmet, megfutamodnak. Ilyen gyalázatos vereséget a magyar hadsereg még nem szenvedett. A megfutamodókat Nagyváradra be nem bocsátják, hanem Piris patakjánál kénytelenek táborba szállni. Ott várják be a cunctátor **Görgei** seregét.

A sereg augusztus 4-én érkezik, s a város alatt táboroz.

Görgei a püspöklakba szállt. Másnap azonban a sereg Arad felé vonul. Most már térparancsnokságunk is megszűnteti működését, Arad felé távoznak.

Post tot discrimina rerum úttalan utakon eltévedve, záporok által megáztatva, étlen-szomjan egy nyomorult oláh faluban, még nyomorúságosabb viskóban megpihentünk volna, ha az éj vérszívó nomádjai nyugtot engedtek volna.

Szakadó esőben folytatva utunkat értük utol egy erdőben a nagyvárad szerkocsijainkat, Baálnál pedig a tábort, míg végre Borosjenőn **Rózsa** esküdt házában magyaros vendéglátásban részesültünk.

Augusztus 8-án Világosra érkeztünk. Időm volt, hogy **Nyáry** hadnagy barátommal a bús világosi vár romjait meglátogathattam. Az öt évszázad alatt megrongált falak közt messze tévednek gondolataim a távol múltba. **Szilágyi** itt tartotta fogságban **Mátyás**, a nagy király...

Nagy idők, a dicsőség napjai hová tüntetek?

És alánéztem a végtelen síkságra, szemem könnybe lábad. Mi lesz velünk?

Borús érzelmekkel tértem vissza.

Tovább kellett mennünk. Paulison megállapodva kezdtük meg működésünket. Eközben egy csapattal küldtek ki Lippa felé rekognoszkálni.

Akkor értünk oda, mikor néhány ágyú a Maros hídját védte. Nosza rajta! S tüzeltünk, ameddig lehetett. Látva azonban az ellenség túlnyomó erejét, a védelemmel fel kellett hagynunk. Jelentést téve a parancsnoknak a paulisi táborral visszavonultunk Világos felé.

Görgei serege már ott táborozott.

A világosi fegyverletétel kiegészítéséül *Budapesti Hírlap* 1906. február 1. 34. sz. tárca.

Augusztus 13. (hétfő). Szép felhőtlen nap virradt ránk. Az éji zúgó moraj a táborban egyre fokozódott. A tüzek fényét elhomályosítja a kelő nap, de azt a borulatot, mely a szíveket befogta, el nem oszlatthatá.

Az éjjeli lövések hangja még el nem hallgatott, a megindító jelenetek egész sora még csak most következett.

Amott szemünk láttára borul lovára a huszár, megsimogatja, megcsókolja hű társát. Mikor már búcsút vett tőle, legott agyonlövi. Tetemére borul, s megsiratja. Majd kihúzza hüvelyéből kardját, s ereje megfeszítésével kettőtöri, végre eldobja. Volt, ki golyót röpít agyába, s ott hal meg. Hány honvéd zúzza össze puskáját. A kétségbeesés százféle változata nyilvánul.

Hozzák a zászlót. Ezer darabra szaggatják, hogy a foszlányokat szívükre téve magukkal vigyék. Nékem egy vörös szalagdarab jutott, ereklyeként őrzöm.

Szívet rázó jelenetek ezek.

Sajnálom, hogy a fenségesen borzasztó s nagyszerűségben óriási képnek méltó leírását gyöngye tollam nem adhatja vissza.

Mindenki árulásról beszél.

Mennydörgésszerű csattanás reszketteti meg a levegőt. A szerkocsik tartalmát robbantják föl a tűzerek. Eget ostromló káromlás zúg föl itt és ott.

Egyesek és csoportok gyalog vagy lóháton a fölöttünk elterülő hegynék vágnak és menekülnek, bízva, hogy ott szabad az út. Tanakodtunk mi is: mit tegyünk? Az izgatottság erőt vett rajtunk. Hisz az éjjel szemünk sem hunytuk, pedig jó gyepes helyre juthattunk.

Hát csak bízunk magunkat a sorsra! Jön a megállapodás.

A fegyverletétel előzményeit mondom el, amint azok szemeim előtt folytak le, vagy hiteles forrásból értesültem azokról.

Augusztus 12-én Görgei már mint diktátor vonul seregével Világos alá.

Világos Aradtól 5 mérföldre esik. A fölötté elhúzódo hegység lábánál terjed el a nagy síkság. Éjszakra fekszik tőle Galsa, Pankota, Szöllös, Borosjenő stb. A várhegy tövében **Bohus János** főispán földszintes kastélya emelkedett helyen fekszik. Ide szállt Görgei táborkarával és több polgári menekülttel.

A kastély körül nyüzsgő a nép. Itt ácsorogtunk valamennyien, hogy lássunk és halljunk.

Szájra ment a hír, hogy Görgei a muszka előtt leteszi a fegyvert. Nem hittük.

A táborban nagy a lehangoltság, sőt az elkeseredés. Napok óta nem kapott a hadsereg sem élelmet, sem pénzt, míg Görgei utasítja **Duschek** pénzügyminisztert, hogy elégítse ki az éhező katonákat. Kapott, ki hozzá juthatott. Én nem szorultam meg, nem is kértem. Ám a fogoly osztrák tisztnek és legénységnek adtak útravalót, de az ide menekült **Dembinszky** szétvert seregének tisztjei egy krajcárt sem kaptak.

A hadi követség, mely **Rüdiger**nél járt Görgei levelével, déltájban visszaérkezett. Vele jött **Froloff** orosz tábornok díszruhában (Rüdiger vezérkarának főnöke) több tiszttel s egy kozák csapattól kísérve.

Hogy miben állapodtak meg odabenn, azt természetesen nem tudhattuk meg, de mindegyikünk lelkét balsejtelem szállta meg.

Alighogy Görgei a parlamentereket kikísérte, csakhamar lázadás tört ki a táborban.

Görgei táborkarával siet kifelé. Majd az egyik, majd a

másik hadsornál megállapodik, hogy mint teljhatalmú diktátor a haditanácsos meghallgatása után elhatározta, hogy a fegyvert az orosz hadsereg előtt föltétlenül le fogja tenni.

Még ekkor körül voltunk kerítve az oroszok által.

Vége mindennek.

A vezérkar Pankotán már túl járt, mire a VII. hadtesttel alig hagytuk el a világosi mezőt.

Jó délután volt, mikor a szöllösi síkságra érkeztünk.

Temetésre jöttünk.

Ennél szomorúbb temetés még nem volt. A magyar szabadság temetése.

„hol a temetkezés fölött / egy ország vérben áll.”

A nap már aláhajlott nyugaton, mire a hadtestek elhelyezkedtek.

Rüdiger törzskarával egy dombháton nézte végig a gyászos felvonulást, majd csapataink elé lovagolt, mire általános tisztelgés következett.

Ekkor pillantottuk csak meg, hogy – minden eshetőségre – orosz ágyúk voltak velünk szemben állítva. Még az égő kanóc is kézben.

A vezényszó elhangzott, a honvédeink gúlába rakják a fegyvert.

A huszárok leszállnak lovaikról, a kardot a kápához kötve adják át az orosz katonáknak. (A magyar hadsereg akkor 30 ezer emberből állott, 142 ágyúval. Az orosz két hadosztály lovasság és ugyanannyi gyalogság.) Megtörve búcsúznak el hű társaiktól. Sokan ott a helyszínen törik össze kardjaikat. Ismétlődnek a tegnapi jelenetek. Egy csoportban a fegyvertelenek – földre dobva magukat – tusakodnak. Némelyik erősen zokog.

Kínos jelenetek.

Már beállt az alkony, mire a temetésnek ez az aktusa véget ért.

A gyászos menet megindul Zaránd felé, hol megpihenünk.

Éjjel nagyon sokan elmenekültek. Soraink egyre ritkulnak. A rengeteg szekér a táborban rendkívüli látványt nyújtott. Az út pora sűrű ködként kavargott a levegőben, annyira ellepelt bennünket, hogy izzadt arcunkról sarat kapartunk le, alig ismertünk egymásra. Így haladtunk hajnaltól kezdve, mire **Weisz Lajos** nevű losonci honvéd kocsijára vett föl. Úgy maradt rá a két gebe, egy oláh elmenekült a táborból.

Ételt, italt semmi áron nem kaptunk. A falvakba menni tiltva volt. Különben a kocsik fenéig voltak mindenütt kiürítve.

Tovább... tovább. Nyelvem a szomjúságtól leragadt, egy ital vizet aranyért sem kaphattam. **Margócsy Samunak** szekerén volt egy kis tonna pálinka. Isten neki! Ezzel oldottam meg nyelvemet.

*

Még Kisjenőn is a Fejérkörösből meríthettünk, de élelmiszer semmi áron nem volt kapható.

Az orosz kíséret megnövekedett. Szívfacsaró látvány volt a kigyóvonalban mozgó óriási menet.

Nagy Zerinden már szállást kaptunk. Éjjel az eső leverte a port, felfrissíti a levegőt.

Sarkadon találkoztunk **Damjanich** fegyvertelen embereivel, kiket már osztrákok kísértek. Arad elesett.

Gyulán több napot töltöttünk. Ezalatt érkezett **Vécsey** lefegyverzett serege. Osztrák kézbe kerültünk.

Görgei hasztalanul kötötte ki Rüdigertől, hogy a magyar tisztek megtartják kardjaikat, az osztrák nem respektálta. Kardjainkat át kellett adnunk. Az osztrák bosszúnak első megnyilvánulása.

Utolsó állomásra augusztus 28-án jutottunk Aradra.

Másnap bekísértek s egyes épületekbe elzártak. A főtéren egy kétemeletes sarokház második emeletének nagy termébe kerültem. Sok száz honvédtisztet találtam ott.

Az ajtóknál szuronyos puskával álltak őrt az osztrák bakák. Üres puszták szobákban ögyelegtünk. Kényelmetlen helyzet. Menekülni kell innen.

A fényes tallérok és huszasok megnyitották előttem az utat. Utcán voltam. Szerencse, hogy már előbb polgári ruhát öltöttem. Így járva-elve a véletlen összehozott **Pokornyó Tóni** barátommal. Egyik ismerős osztrák tiszt révén *Passierscheint* szerzett magának, s kértemre magamnak is. Lehetőleg biztosnak éreztem magamat.

Meglátogattam még a rkath. és izr. templomban tartózkodó barátaimat, kik ott az oltárokon javában kártyáztak – a szentségtörők. Siettem Aradot elhagyni.

*

Menekülésem augusztus 28-án

Egyenesen északra tartva egy gyalogösvényen hagytam el Aradot. Csak magammal törődtem.

Tornyán megháltam, Battonyán arra figyelmeztettek, hogy a portyázó osztrák katonák kikerülése okából a szőlők felé menjek, Kovácsháza irányában.

Egy kalauzt fogadtam fel, ki a tanyákon keresztül Orosházára kísért.

A délibáb felséges képében gyönyörködtem. Sokáig szerettem volna a látványt élvezni, ha nem hajtott volna a vágy hazajutni. Nagyszénásig jöttem éjszakára.

A Körös mellékén haladva sokáig elnéztem a gémek táborát. Majd a Tiszánál állapotván meg, ennek mentén fölfelé lépdeltem. Errefelé vontatóhajókra találtam, melyek Szabolcsba tartottak.

Egyikük felvett. A jó emberek egész tisztességgel fogadtak. Szalonnát, kenyeret raktak elé, majd halpaprikást készítettek számomra, s körém gyülekeztek.

A holdvilág az egész tájon hintette szét ezüstös fényét. Áhítatosabban a nép nem hallgatja papját, mint ahogy hallgatták az emberek a világosi fegyverletétel szomorú történetét. Láttam szemeikben a könnyek csillogását. Magam is elérzékenyültem, látva az igaz bánat visszatükröződését az arcukon.

Éjfélre járt az idő, hogy a gazda a ponyvasátor alatt elkészített nyugóhelyre vezetett. Nagyon fáradt voltam, hamar elaludtam.

Csak akkor ébredtem föl, mikor a nap szemembe sü-

tött. Szolnoknál kötöttünk ki.

Búcsút vettem a derék emberektől. Még a szolgálára is rá kellett erőszakolni a huszast...

Ilyen csak magyar ember lehet.

A Passierschein láttatkozása végett a térparancsnokságra menvén ott találkoztam Pokornyó Tónival és Weiszszel. Most már együtt utaztunk vonaton Pestre.

Szeptember 1-én első dolgom volt, hogy útleveletem láttatkozassam, de csak másnap kaphattam vissza, addig volt időnk a budavári ostrom nyomait, a romokat megnézni. Nagy hősiességnek kellett lenni, amellyel honvédeink a várat megvédték. Szintén irigység szállta meg lelkünket, hogy részesei nem lehetünk a diadalnak.

Losonc elpusztításának hírére itt hallottuk. Szülővárosom, szegény Losonc, nagy áldozat lettél!

Vasúton Vácra érkeve, nyomban kocsit fogadtunk, folytattunk utunkat hazafelé. Reggel Balassagyarmaton, délben Szakalban állapotunk meg. Itt **Szűgyártó**éknál találkoztam **Szilniczky Mihállyal**, egykori professzorommal utójára.

Minél inkább közeledtünk Losonc felé, annál hosszabbnak találtam az időt.

Látni akartam mielőbb a szörnyű pusztulás helyét.

Szívembe nyilallott látása.

*

Losonc romjain

A pusztulás rémes képét nem bírtam fölfogni. Csak mikor a Varga utcában fordult be a kocsi, kezdtém látni.

Nem tudom, hogyan szálltam le a kocsiról. Anyám ölelő karjai és forró csókjai ébresztettek fel kábultságomból, melybe a szülői ház képe ejtett.

Megsirrattak, mint elvesztett, s most zokognak az örömtől. Lelkemben az öröm és fájdalom vív harcot egymással.

Atyám sem tudott szóhoz jutni. Könnyei végigömlöttek tisztas arcán. Csak a romokra mutogatott.

Ekkor tárult föl előttem a szülői ház pusztulása egész nagyságában. Csak egyetlen boltozat maradt meg épen. Ez alatt húzódtak meg szüleim.

A puszták kormos falak, a kerítés megmaradt, megszenesedett oszlopainak csonkjai, a sudár nagy jegenyefák megpörkölt, meredt ágakkal, valamint a kerti gyümölcsfák nagyobb részének megégett koronái elevenen beszéltek el nekem a szörnyű vandalizmust.

Végigjárom az utcákat. Más helyütt borzalmas képek tárulnak elé. Sok helyen még ma (szeptember 5.) is füstöl a törmelék alatt egy-egy gerenda. Itt egy kémény, ott egy tűzfal mennydörgésszerű robajjal omlik össze.

A csonkán kimagasló tornyok tövén rejtőző templomok üresen maradt kormos ablakaikkal megrázó jelenségek. Még ezeket sem kímélték a barbárok!

Egyéb köz- és magánépületek is mind hasonló sorsra jutottak. Mennyi köz- és magánvagyon ment tönkre! Lesz ebből föltámadás?

Az emberek csüggedten, kétségbeesetten járnak-ke-

nek, vagy inkább vánszorognak. Kikkel találkozom, egyik sem fojthatja el könnyeit.

Még alig gondolt egyik-másik arra, hogy házat rendbe hozza. Hiszen ki pénzét megmentette, bankjegyért mit sem lehet venni. Még alig ocsúdtak föl az emberek kínos érzelmeikből. Összetákolt félszerekben húzzák meg magukat. Az iparos előbb műhelyét igyekszik rendbe hozni, hogy kereshessen. Apró szatócs deszkasátorokat állítanak, hogy a legszükségesebb cikkekkel lássák el a szegény népet. Lassanként nyílnak meg az egyes üzletek. Olcsón szereznek maguknak romfödte telkeket. A tönkrement polgárok egy része elszéled, itt hagyja ősi fészket. Sokan közülük testileg is elnyomorodtak, kiket az orosz kancsuka tett nyomorékká. Sokan belehaltak.

Luppa Jánost is elfogták az oroszok, s kényszerítették a többivel, hogy a gerillák által megölt és eltemetett orosz tiszték hulláit ujjakkal ássák ki, és mossák meg a rothadásba ment tetemeket. Ez alatt kancsukaveréseket szenvedtek.

Még szerencse, kik elég jókor menekültek az erdőbe vagy a távolabbi falvakba. Jó szüleim korán hagyták el a várost, magukhoz véve az elvihető értékesebb tárgyakat. (Az én pár száz kötetből álló könyveim és irataim ott égtek el.) Atyám visszatért még, hogy sógorom ezüstneműjét biztos helyre vigye. Az oroszok már Apátfalván voltak, mikor a kert hátsó ajtaján kijuthatott a mezőre, hogy futva menekülhessen az erdőbe. A kozákok alig puskalövésre voltak nyomában, mire az erdőbe ért. Azok visszafordultak, ő csakhamar összeroskadt a kimerültségtől.

Sok tisztos polgárt, kik a városban maradtak, vagy a menekülésben megkéstek, a portyázó oroszok megfosztottak ruháiktól, pőrre vetköztették, s megkancsukázták. A patak fűzfái közé rejtőzve csak akkor hagyták oda menedéket, mikor sikerült a jóemberektől egy-két ruhadarabot kapniuk. A vad hordák így tettek a nőkkel is, sőt még meg is gyalázták a bestiák!

Leírhatatlan a vadság, mellyel bosszút álltak azért a néhány oroszért, kiket a gerillák megöltek.

*

Tetézte még a szenvedések eme sorozatát az inquisitio, melyet **Kalina** császári biztos vezetett. Mindenki gyanús volt előtte, míg a nyomozás kiderítette ártatlanságukat. De az a szekatúra, amelynek ki voltak téve a polgárok, majdnem elviselhetetlenné vált.

*

Megbűnhődte már a nép a múltat s jövődöt... ártatlanul. Igazi jeruzsálemi pusztulás.

Árnyakként lézengenek az emberek.

Találkoztam **D.** Varga utcai polgárral, kinek mindene, háza, műhelye, bútora, ruházata teljesen elégett, sőt magát is az orosz katonák ruhájától, csizmájától megfosztották. Most mezítláb, rongyos nadrágban lézeng. Ez, egyike a legvagyonosabb polgároknak, koldussá lett. Felesége belehalt a nagy szenvedésekbe.

Ismét egy sötét kép. **R-né**, egyik előkelő ügyvéd neje földre szegezett szemmel ballag. Még pár hét előtt jólét, boldog családi élet környezte, a distinguált társaság egyik szerepvívője, most szegényes öltözetű lerí meg tört alakjáról. Ismerősei restellik köszönteni, nehogy keserveit megbolygassák.

E két alak sokféle változatban kerül elélem.

*

A *Losonci Phönix*-ben elég közvetlenséggel megírták a pusztulás és nyomor történetét, de ezeket látni kellett a maguk részleteiben, hogy azokról tájékoztató képet adhassunk.

Emlékezetemben már csak gyéren elevenednek az ötven év előtti alakok és jelenetek, melyek a legszomorúbb képet adják.

Nem akartam Losonc pusztulásán átsiklani anélkül, hogy legalább egyes vonásaiban, autopszián alapuló s emlékezetemben megőrzött részleteket fel ne jegyezsek.

„*Dulce natale solum*” – marad nekem mindenha.

II.

Dulce natale solum (Édes szülőföld)

Mindig fájt, mikor az apai házat, gyermekjátékaim tanyáját, a szülővárost kellett elhagyni, de ha jó sorsom visszavezérelt, boldog voltam. Hozzánőttem, egybeforrnt vele a szívem. Nem tehettem róla.

Ez a rajongó szeretet vonzott még férfikoromban is Losonchoz, hisz családom itt vert gyökeret. Ott éltek szüleim, szomszédaim, rokonságom, barátaim. Még mikor ezeknek sorai megritkultak, jó nővérem, imádott anyám, majd a család tisztos patriarchája egymás után, s legutoljára az élet küzdelmeiben kifáradt bátyám sírba szálltak, a szülőföldhöz való ragaszkodásom varázsa alatt álltam. A kegyelet, az emlékezet melegsége visz még most is oda.

Azóta az apai ház (1878) idegen kézre került. Pedig egykor úgy ábrándoztam, hogy ha nyugalomba léphetek, majd öreg napjaimra ide térek az ősi házba.

Homo proposit. (Ember tervezett)

Vizonyaim másként alakultak. Nehéz anyagi küzdelmeim akadályozták meg, hogy a szülőházat magamnak megtartsam. Azt sem volt szabad számításon kívül hagyni, hogy nagyobb javítást igényelt az épület, s most egy nagyobb összeget befektetve, az egész értéknek nem hozza meg a kamatját.

Le kellett tehát mondanom hosszan ápolott tervemről. Keserves volt ez nekem. Azóta, ha nagy ritkán arra vetődtem, bizony fájó érzés fog el láttára.

Sajnálom most, hogy meg nem tartottam az ősi fészket.

1. Losonc 1848 előtt.

Ide valónak tartom, hogy szülővárosom képét, amint a gyermek és ifjú koromban él, rövid vonásokkal megrajzoljam. Jól esik a megemlékezés.

Határváros a magyarság és tótság közt. Központja annak a nagy területnek, mely a Krivántól a Karancsig, a

Medvesaljától a Rárósig terjed. Majdnem egész felső része Nógrádnak ide tart.

Vidéken mérsékelt dombok váltakoznak. Északnyugati irányban fokozatosan emelkedő hegyek koszorúzzák, délkelet felé, alacsonyabb hegység szegélyezi.

Távolabb a Karancshegy magaslik ki, s délnek a rárósi hegyek zárják el a szemhatárt.

Kelet felől ÉD irányban hőmpolygeti zavaros vizét az áradó Ipoly. A városon átfolyó Tugár és az Apátfalvát érintő Losonc patakok közel az Ipolyba futnak. Mindkettőnek vize nyáron megapad, hóolvadáskor megárad.

E nagy periférián, a nyugati hegység előterén távolról fehérlik a gácsi vár. Köröskörül az ódon Apátfalva, az Ipolyon túl a lázii, a terbelédi, a rappi kastélyok és úrilakok, a folyók menti füzesek, a tekintélyes égerfa csoportok, a nyírfasorok, majd a ligetek, s a hegyeket koszorúzó erdőségek kiessé, sőt fenségessé teszik a vidéket.

Jól esik erre visszaemlékezni, hol ifjúkorom javát gondtalanul éltem, melynek minden részét bejártam, gyűjtve növényt, rovar, lepkét. Ragaszkodásom földjéhez nem változott soha. Otthonom ez most is.

*

Történetének leírásába nem bocsátkozom. Csak másolnám, mit mások (**Mocsáry, Los. Phönix**) megírtak. Inkább a város belső struktúrájára vonatkozó adatokat említem föl, amint azok emlékezetemben még élnek.

A legérdekesebb pontja Losoncnak valóban a gót stílusban épült református templom. A történelem szerint **Losonci Lambert**, az ország nádora, Mária tiszteletére építtette 1128-ban. Giskra huszita vezér 1590-ben, elfoglalván a várost, a templomot megnagyobbította. Köröskörül falakkal és a négyszögletes tornyokkal volt megerősítve. Ez volt a castellum, de **Giskra** részben lerontotta, úgy, hogy az én időmben már csak a délkeleti szöglet rész maradt meg, a Kisbég utca felől, az a bástya, melyben Nógrád megye sokáig gyűléseit és levéltárát tartotta. Ezzel szemben az északnyugati szögletén is volt egy lőrészekkel ellátott bástyatorony. Már a piac felőli oldalon egy földszintes épület állott, melynek kapuján a templom udvarába lehetett jutni. Az épület szögletében a **Geduly** féle patika volt szemben a tulajdonos házával. A két épület között annyira szűk volt az átjárás, hogy főképp vásárok alkalmával nagy torlódás állott be. A vész után a gyógytár helyiségei lebontattak, s most egészen szabad a közlekedés.

A ref. templom szomszédságában állott – a Nagybég utca felé a földszintes paplak. Mellette a ref. lyceum emeletes ódon épülete. Nagy, vaskos ívekkel ellátott folyosóból nyíltak a tantermek. Már a harmincas évek elején lett lyceummá, midőn benne a fizikai tanszéket (1832-ben) föllállították és a jogi tudományokat is (1834-től) kezdték tanítani. Az első fizika tanárára igen jól emlékszem, ki sógornómnek (**Tuba Erzsébet**nek, **Dani** bátyám feleségének) nagybátyja volt. A nagyon kedélyes és jószívű öreg (ha nem csalódom, **Hatvani** tanítványa), **Cseh Miklós** gyermekkoromban gyakran mutogatta nekem az akkor

még kezdetleges „*anthlica pneumatica*”-t és az „*electrica machiná*”-t s más egyéb ördögös szerszámokat. Büszke is volt e tudós professzorára az egyház.

A jogászság egészen 1848-ig nagy szerepet játszott Losonc társadalmában. Megakadt néhány léha is, kik mint botrányhősök szerepeltek, mert bizony a fegyelmet már e fokon gyengén gyakorolták a professorok. Különben sok kiváló férfi került ki innen. A helybeli ref. családok fia rendszerint itt végezték felső tanulmányaikat, aztán szétszéledtek. Innen a ref. egyház elnéptelenedésének oka.

Nevezetes régi épülete Losoncnak a kath. templommal szemben állott „Sárkány”-hoz címzett egyemeletes vendégfogadója. A déli részében az emeleten nagy táncterem, melyben olykor Thalia papjai ütöttek tanyát. **Latabár Endre** színtársulatával nem egyszer játszott itt **Laborfalvi Róza** (később **Jókai Mórné**) a negyvenes években. A fogadó piaci sarkán kávéház, a jogászok zajos tanyája. Itt lőtték meg a gerillák az orosz tisztet, kiknek halálát oly iszonyúan bosszulta meg **Grabbe**.

Ennek a fogadónak majdnem háta megett szerénykedett a kétalakú s kifelé domborodó ablakvasrostéllal ellátott városháza, keskeny udvarával. Az akkori közigazgatásnak megfelelt a sötétes, néhány szobából álló épület, melynek piacra néző szobája tanácsteremül, s a városbíró hivatalos helyiségül szolgált.

Már a **Casino** épület egészen modern alakban jött 1847-ben létre. Hátsó részében a kisdudorú intézet talált elhelyezést. Alul vendéglő, az első emeleten a Casino termei, a másodikon vendégszobák. Losonc tehát a fejlődő városok közé tartozott, mert az újabb áramlatok elől nem zárkózott el.

Az ev. egyház, melynek temploma 1784-ben épült, propyjakasumát kiépítette. A főépület helyén szép földszinti iskolaház került a sarokra. Grammatista koromban már az új épületben tanított bennünket **Maróthy János** tanár (ő később csehbrézói lelkész), majd **Terray Károly** a syntaxisi osztályban. A dunántúli osztály azonban végig megmaradt az udvari különálló kőépületben, míg ennek professzora, **Szilniczky Mihály**, a botanikus, a templom felé eső oldalon az alacsony faházikóban lakott. Ez a vész idején földig égett annak egész tartalmával, Szilniczky gazdag herbáriumával együtt. (Szilniczky Mihály életrajzát a *Losonc és Vidéke* 1899. augusztus 6., 38. számában közölte). Az elemi iskolák még primitív állapotban voltak, de a tanítás már korszerű.

Egyemeletes magánházak 1848 előtt még kevés számmal voltak. Legtekintélyesebb volt a **Fatovich** ház ódon külsejével a *Kiskaric* és *Gácsi* utca szögletén, melynek emeletét a család lakta. Kétemeletes csak egy, a **Mikó** ház (**Kunsztékkal** szemben), melynek földszintjén volt a gácsi posztógyár kereskedése az örökké derült özvegy **Podzameszky F.** lakásával. A Gácsi utcán az egyik tekintélyesebb emeletes ház a Kubinyi Ferencé, kinek gazdag ásvány-, kőzet- és kőületgyűjteménye nagy tudományos értéket képviselt. Szent ámulattal néztük egy alkalommal, midőn Terray odavezetett néhányunkat, s Kubinyi F. apróra magyarázgatta a nagyszerű példányokat. Az **Unger** ház

a *Vásártér* sarkán már újabb épület, mely gabonacsarnokul szolgált kezdetben.

A zöme a házaknak részint modernebb berendezésű kő és téglapépület, részint régi vályog és fából épült. Ez utóbbiak a mellékutcákban. Üzletek a piacon és a gácsi utcában elég számmal. Mind vegyes kereskedés, csak a **Benkner** vaskereskedő bolt és a gácsi posztógyár épülete tett kivételt. A vásártéren sok háznál volt gabonalerakó helyiség (magtár). A colos falú **Szentiványi** féle ház mind ilyeneket foglalt magában. A nagy forradalomnak megfelelő üzlethelyiségek idővel szaporodtak, amint a forgalom emelkedett.

*

Losonc-Tugár külön mezővárost képzett, de Losonccal egybeolvadt. Ennek földesura, **Szilassy** a füleki út mellett, a város végén fekvő egyemeletes, kastélyszerű házban lakott. Tugáron már zsidók laktak.

Abban az időben Losonc és Tugár határát az utca két oldalán felállított póznaoszlop jelölte magasan egy huzallal összekötve. Ilyen volt két helyen: a nagy hídon, mintegy 50 ölnyire, a másik az *Új utca* felső (déli) részén, a **Bukovszky** és **Hackenberger** féle házak északi sarkán. (Ezen határjelző oszlopon belül zsidónak lakni tiltva volt, sőt azon túlmenni sem szabad.) De már 1840 után, mikor az országgyűlés megszavazta a zsidók szabad letelepedéséről szóló törvényt, Losoncra is átköltöztek.

Emlékszem jól gyermekkoromban, midőn egy **Schiff Móric** nevű legelőször Losoncra letelepedett, s még akkor országszerte elterjedt ellenszenv a losonciakban is megvolt, s így a városi tanács karhatalommal kivezettette a „betolakodót.”

Nagy néptömeg kísérte a hajdúk által kivezetett Schiff Móricot a pelsőci útra. Magam is a többivel együtt ögyelegtem, az executio értelmét még fel nem fogtam. A törvény erejénél azonban zsidók lassanként Losoncra is beszivárogtak.

*

Losonc egészségügyi viszonyaira vonatkozólag csak annyit, hogy a vidék kedvező volt, de a higienikus intézkedések hiányoztak. A város aránylag nagy területen fekszik. Elég tág udvarokkal vannak a házak ellátva. A legtöbb háznál kert is található. Mindamellett ritka a jó ivóvíz. A legtöbb ihatatlan. Legjobb vizet kapják a ref. temető melletti forrásból a közelebb lakók. Csakhogy éppen sehogy sincs gondozva.

Talaj sem kedvező, mert a kutak vize mind talajvíz. S ha hozzátesszük, hogy az udvarokban felhalmozott szemét, trágya amennyit megfertőzte a talajt, nem lehet csodálkozni a baj fölött. A patakok áradásai sem kedvezők az ivóvíz kérdésének.

Híressé tette Nógrádot már régen a nagy sár. Losoncon evvel állandóan küszködtek az emberek. Az utcákon rendszeren bokán fölül, a vásártéren ha átázott a talaj, még

mélyebben süllyedt a járókelő. Ezért, ha sátrakat állítottak vásár idején, előbb elkapták a hígga taposott sarat s szalmát hintettek a keményebb talajra, hogy elviselhetővé tegyék az árusoknak és vevőknek a helyzetét. Hol deszkabódék voltak fölállítva, a bódés utcákon közös erővel takarították el, s nagy rakásokba halmozták össze. Csak amint emlékszem, a piac volt lapos terbelédi terméskővel kirakva, meg a gácsi utca menti házak menti járója. Az utcák makadámot még nem ismertek. Itt-ott néha egy-egy szekér kavicsot szórtak a kátyúkba. A mellékutcákon semmi javítás nem történt. A Varga utcában a záporok vize és a hóolvadáskor a ref. temető környékéről lesiető és a **Pongrácz** és **Matinyi** féle házak közti árokba folyt, és az utca alsó részében, hogy az ev. gimnázium sarkáig érve a Tugár patakba ömöljön. Néha térdig érő vízmosás maradt ilyenkor hátra.

És az emberek túrték békével az állapotokat, minthogy ennek már így kellett lenni. Az ősi élethez, primitív körülmények közt megszokva, nagyobb igényeik nem voltak.

És mégis vonzó erőt gyakorolt ez a város mindig. A felső vidékről iparosok telepedtek meg időről-időre, a közel vidék földbirtokosai pedig mintegy központban otthonra találtak benne. Némely családot kisebb birtoka kötötte a városhoz, másokat a hivatal vagy egyéb érdek. Abban az időben itt laktak a **Szilassy**, **Gellén**, **Lászly**, **Szijártó**, **Kubinyi**, **Draskóczy**, **Szalay**, **Pongrácz**, **Ottlyk**, **Szentiványi**, **Czoma** stb. családok. (A **Balassa** és **Zichy** családok belterületein a polgárok házakat építvén, a birtokosoknak évi „cenzust” fizettek. Sokan megváltották magukat, 1848-ban a cenzus megszűnt.) Ezekon kívül több közneves család képezte törzslakosságát. Innen volt, hogy a megyei tiszti és követválasztásoknál a város döntő befolyást gyakorolt. A korteskedés – minden hibájával – gócpontja volt Losonc. Ez gyakran tette élénkkelé, sőt zajossá a várost.

A polgárság ugyan minden nagyobb mozgalomtól távol maradt. Inkább dolgozott, semmint szórakozásra időt engedjen magának. Meg is látszott rajta, mert általában jólétnak örült, vagyonban gyarapodott. Kevés szegény iparost ismertem az időben, mert a kisipar virágzott, a kereskedő is boldogult.

Csak a város érdekében megindult mozgalmak szólították el a polgárokat a műhelyekből és üzletektől.

*

Nagy vidéke élénk forgalmat biztosított. A csütörtök napi heti vásárok nemcsak a belső piacot tették népessé, de a nagy vásártér is száz meg száz szekérral telt meg. Országos vásárai meg éppen rengeteg idegent gyűjtöttek egybe. Külföldiek látogatták, főleg a májusi és szeptemberi vásárokat. A sok ezer mázsa gyapjúért morva és sziléziai posztógyárosok jöttek (ezt a sok gyapjút nemcsak a nógrádiak, hanem gömöriek, hevesiek szállították be.) Ilyenkor a vásártérről a gabonás szekerek is kiszorultak, hogy a sátoroknak engedjenek helyet. A sátorok egész utcákat képeztek, csoportosítva az egynemű árukat. Egész

város sátrakból. Sokat futkostunk köztük.

Tugárnak külön és elég népes vásárai voltak, de ezeket csak a vidékiek keresték fel.

*

Határában a mezőgazdaság elég magas fokon állott. Sárga agyag talaja kevésbé volt alkalmas a búza termelésére, a rozs és a kukorica még inkább a burgonya igen sikerült. Jóval többet jövedelmezett az utóbbi években a cukorrépa.

A kertművelésre nagy gondot fordítottak, mert a talaj is (fekete televény) jobb. Jól termett a zöldség, de a gyümölcsfák csak egyesek kertjében díszlettek. Szőlőt csak Fabjenkán és Szalatnapusztán műveltek.

A rétművelés primitív. Ha az árvizek iszapjukkal megtermékenyítették, elég szénát gyűjtöttek. Szárazabb területeken, mint a ref. temető alatt, ritkán kaszáltak. A mesterséges takarmányt (lóhere, lucerna) csak a nagyobb birtokokosok termesztettek. Legelő bőven volt az erdőn. A nagy terjedelmű „vágás”-ban legelt a városi tehéngulya. (Ide járunk gombázni és botanizálni.)

A szarvasmarha tenyésztés eléggé el volt terjedve. Ritka polgárháznál hiányzott a jó tehén. Már a svájci fajták is gyakoribbak voltak. A nagyobb földbirtokokosok a tagosítás után külön tartottak gulyákat. Saját területükön legeltették. Ezek között voltak, kik juhokat is tartottak. A szarvasmarha csordát rendszeren húsvét után hajtották ki először a közel levő részekre. Ezt megelőzte az „előcsütörtöki” kürtölés. A csordás ugyanis reggeltől kezdve egy ölnél hosszabb fából pásztorkürtjével bejárta a város utcáit, mindenfelé rendes melódiát fújva. A felesége és a kis csordás ez alatt a tehéntartó gazdánál beszóltak az ajándékokért. Hol szalonnát, hol füstölt disznóhúst, hol pedig főzeléket adtak számukra. Itt-ott néhány garasra is szert tettek. Ilyenkor a gyerekek nagy sokasága kíséerte a pásztorkodás megkezdésének ezen jelenetét. Az emberek is kiálltak a házak elé, hogy a látványosságból kivegyék részüket. Még az ólban lévő tehenek is figyelő állást foglaltak az ismert hangokra.

A „kihajtás” első napja is a pásztorélet nevezetes mozzanata. A gazdák, gazdasszonyok, gyermekek, cselédek egész raja vonult a rétre, hová a csorda első ízben eljutott. A tehenek öklelődése, a bikák rémes ordítása s egymással való harca szerfölött mulattatta a publikumot. Akárcsak a spanyol bikaviadalok. A gulyások közbe-közbeszólnak furkós botjaikkal a küzdőknek. Ez a hajsza hosszan, egész nap tartott, amíg kimerültek. A fűben még nem nagy kárt tettek.

Még néhány napig, de mindig gyöngébb érdeklődéssel jártak ki a csordát nézni.

A borjak külön csoportban vickándoznak és sok komikus eset fordult elő itt is. Egyik a másiknak nekirontott, de elhibázta s így a földre került a kis boci. Ezeknek is sok nézője akadt.

Némelyek, hogy a borjút haza szoktassák, mások teheniknek megszózt korpát vittek.

A sertéstartás majdnem általános volt. Csak nagyon szegény ember nem hizlalt otthon. Az udvarok már az ősz

folyamán rőfögő állatokkal megnépesedtek.

A hizlalást némelyek sokra vitték. A decemberi vásáron sok 3-4 mázsás hízott sertés volt látható, sőt, mint **Rácsok Samu** sárgarézműves, hat-hét mázsás sertéseket állított ki. Egy párszor díjat is nyert velük. Háztartását magyaros módra mindenki ez úton igyekezett „zsírszóval” ellátni. A disznótorok eredeti jellege akkor megvolt Losoncon. Minden család körében volt egy rokon, koma, vagy ismerős, ki a hentességhez értett. Mihelyt fagyni kezdett, ritkábban vagy sűrűbben hangzott fel az udvarokban a sivítás, mely hörgésben halt el. Jókor, még pitymallat előtt fogtak a munkához, hogy jókor legyenek készen, mert a vacsorára meg vannak már hívva a rokonok, barátok, sőt a pap és tanítók is. Márpedig a kolbásznak és hurkának akorra már a lábában kell lennie.

Gyorsan ment a munka, mint a karikacsapás. A ház népe mind el volt foglalva reggeltől estig. Még a gyermekek is segítettek, mikor a pusit a nagy – erre a célra külön tartott – teknőbe helyezték, hogy szórét leforrázzák, két kötél segítségével megforgassák. Ott settenkedtek a hótól megtisztított kert hátulján a „pörkölésnél”. Jutalmuk egy darabka disznófül volt. Majd meg, ha a kolbásznak való hús vagdalása következett, kíváncsian lesték a műtét végét, hogy ha a „bíbor” meg-megszakadt a kolbásztöltelékre, ujjongva kaptak utána a rövidre vágott kis kolbásznak. Ez a gyerekeké volt. Vitték azonnal megsütni, de jutott még a „füstre” is.

Ha készen lettek a munkával, asztalt terítettek. Azalatt süstörgött a friss kolbász, a hurka a konyhában. Vendégek érkeznek, és csakhamar az asztal mellé telepedik az egész társaság.

Hozzák a kolbászos káposztalevest, hozzá az illatos friss kolbászt, hurkát, sertéshúst. A pampuskafánk el nem maradhat. Tetejébe alma, dió, mogyoró. Jó füleki vagy pásztói bor foly egész napon át. Adja az ötakós a pincében. A kínálgatás az asztalnál sűrűn hangzik, miközben a pap vagy a tanító jó egészséget kíván a legújabb „áldozat” elfogyasztásához.

A kedélyes hangulatban telnek az órák csaknem éjfélig.

Ilyen képe volt egykor a magyar disznótornak.

*

Érdekes volna ehhez hasonló szokásokat leírni, amint némelyek emlékezetemben megújulnak, de akkor köteteket kellene velük megtölteni.

*

A kultúra Losoncon korán vert gyökeret. A prot. iskolák voltak veteményes kertjei.

Nemcsak a mindig nagyszámú intelligencia állott a műveltség megfelelő színvonalán, a bennszülött polgárság (90%-a protestáns) részt vett abban a társas életben, mely akkor Losoncot a többi szomszéd városok fölé emelte.

A ref. lyceumot a szomszéd megyék ifjai látogatták, mint egy nagy terület központját. A kaszinó már 1833-ban

jött létre, 1836-ban műkedvelő társulat alakult. 1843-ban keletkezett az első takarékpénztár. 1844-ben állították föl a kisdédóvó intézetet. Ezek mind az új eszmék gyümölcsei. A losonciakban megvolt az új eszmék iránti fogékonyság. Mondják – én nem láttam –, hogy 1846-ban a Pelikán nevű hetilap is megindult, hevesen ostromozva egy fél éven át a társadalom kinövészeit. Könyvtára volt a ref. lyceumnak, az ev. pregimnáziumnak (az esperességi), sőt egyeseknek. Kubinyi Ferencnek nagybecsű régiség- és ásványgyűjteménye ritkította a párját az országban.

A hazafias szellem eredeti jellemvonása volt a város lakosságának, és a demokratikus gondolkodás annyira áthatotta társadalmát, hogy az osztályi rangkülönbség csak kivételképp mutatkozott. Egyedül a ref. vezető emberek éreztették olykor, hogy a gazdag egyház tagjai önző befolyást gyakorolhattak a város ügyeire.

A jólét folyton emelkedett. Az iparos szorgalmasan dolgozott és szemlátomást boldogult. Igényei nagyon szerények, és így családja nem látott szükségét. Legjövendőbb iparág volt a tímárság (a Varga utcában a legnagyobb számmal), a csizmadiák is nagy számban éltek. A szabó céhnek 30-40 tagja volt. Vásárokra a közel s távolban sűrűn eljárnak, még Pestre is. Egy ilyen út rendszeren 7-8 napba került, de ellátták magukat jó időre pesti cikkekkel. Rimaszombatból egy sem jött haza az akkor még híres fehér kenyér nélkül.

A bőripar már korábban is annyira fejlődött, hogy az 1845-ben keletkezett bőrgyár egészen a város elpusztulásig nagy jövedelemmel működött.

Sajnálom, hogy a megélhetési módok megírásához szükséges adatokkal már nem rendelkezhettem, hogy a viszonyokról megemlékezhettem volna. Tény, hogy a harmincas, negyvenes években a mostanihoz képest aránytalanul olcsó volt minden élelmiszer. Arra még emlékszem, hogy egy font hús ára (1840) négy garas körül volt.

2. Losonc 1848-49-ben

A szabad eszmék futótűzként hatottak nyugatról keletre, útjukban lángra gyújtva a szíveket és elméket.

Hazánkban **Kossuth Lajos** fellépésével tisztult az ég alja. A szabadság szellője érinti az emberek gondolatait. Nem találták készületlenül a párisi események a magyar nemzetet.

Március 15-én revellálta magát a nemzet az ő fásultságában. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség szent igéi visszhangzottak a Kárpátoktól Adriáig.

*

Az országgyűlés Pestre tette át székhelyét.

A szentesített törvényeket nagy lelkesedéssel kezdtük életbe léptetni. Új, pezsgő élet állott be.

Oly nagy volt az általános érdeklődés a közügyek iránt, hogy az emberek tömegekben csoportosultak a Kubinyi téren, hogy a nyilvánosan fölolvastott újságokból tájékozódjanak. (Még a kofák is újságot olvastak.) A casinónak állandó olvasóközönsége volt. A polgárok egyik a másiktól

kapták a híreket.

A város belső szervezetében is új alakulás állott be.

Május 20-án választották meg az első polgármestert (**Hinkó János**), a bírót (**Ebeczky Lórine**), a 12 tanácsnokot és 40 képviselőt (ezek közt volt atyám is).

A nemzetőrség megalakult. (Első parancsnoka **Liedemann Lipót** nyugalmazott őrnagy, **Pokorny Sándorné** atyja volt. Sajnos, hogy ennek szervezkedéséről szóló jegyzeteim elégték.) Magam is, amint Eperjesről haza kerültem, beléptem a nemzetőri szolgálatba. Ez volt hivatva a rend fönntartására. Különbén is a polgárság a törvények rendelkezéséhez képest mindent elkövetett, hogy a nemzeti reformok saját kebelében érvényre jussanak.

*

A reakció démona fölemelte hydra fejét. Vad csordák törtek be a déli határon.

Védekeznünk kellett.

Fegyver! – zúgott végig a hazán.

Losonc fegyverfogható ifjai és férfiai a haza védelmére siettek. Ki honvédnek, ki nemzetőrnek ment.

Könnyes szemmel néztem, kik a táborba szálltak. Irigyeltem őket. A szülői szeretetből fakadó féltés tartott fogva. Annál nagyobb odaadással szolgáltam, mint nemzetőr. (L: A haza szolgálatában fejezet elejét.) Csak nagy sokára értem célt, hogy önkénytesnek jelentkezhettem.

Kiküldetésem alatt megismerkedtem a tábori étellel. Járatos voltam a fegyvergyakorlatokban, midőn mint tüzér szolgálatba léptem.

Elhagytam szülővárosomat ifjú lelkesedéssel és azzal a reménységgel, hogy ha majd nemzetem dicsőségesen megívta a poklok elleni harcot, boldogan és virulva látom viszont.

Füstölgő romokat találtam.

*

Nógrád megye az 1849. év elején a császáriak kezébe került. Losoncra súlyos idők nehezedtek. A polgárság kénytelen volt hazafias érzelmeit sokszor elnémítani, s magát cselekvésben megtagadni.

Ellenséges csapatok gyakran vonultak a városon keresztül, de Gömör felől a gerillák is sűrűn megjelentek a városban és környékén, nyugtalanítva az ellenséget, elfoglalva előle a hadikészletet.

A gerillák gyakori portyázása a cs. hatóságban gyanút keltett a város iránt. Ezt megerősíteni látszott ama haditény, melynek színhelye volt Losonc.

Szemtanúja voltam ennek.

Március 24-én reggel. Egy gyalogsági zászlóalj érkezett Budáról **Zaitsek** alezredes vezetése alatt, dél felé pedig tábori zene kíséretében Besztercebányáról **Almásy** ezredes vezette 400 gyalogból és mintegy 100 dsidásból álló csoportját a városba. A nagy hóvihár, mely az egész környéken végigtombolt, ugyancsak siettetta a katonákat, hogy fedél alá jussanak. Az olasz **Ceccopieri**-gyalogság a

Sárkány fogadó és a Casinó épület emeletét foglalta el. A lovasság szerteszét, hol istállóra talált, helyezkedett el.

Oly irtózáttal tombolt az északról jövő vihar, hogy még a város szélére kirendelt előőrsök is a végső házakba menekültek.

Mindenki ebédelt. Hirtelen villámsebességgel vágat végig a piacon két magyar huszár. Egy pár pedig a város utcáin nyargal végig. Majd a Rimaszombati út felől 30 huszár sebes rohammal száguld a piacra, és lármával, lövöldözéssel tölti be a várost.

Mire a császáriak nyugalomból fölocsúdnak, a huszárok a főutcákat futják be. A riadóra az olasz katonák a fogadó ablakaiból lőttek a száguldó huszárokra.

Már az első lövések **Döbrei János** huszártizedest földre terítették. De alig szedődött össze néhány dsidás, hogy a huszárokat megtámadja, csakhamar a Geduly-féle gyógyszertárnál felállított két ágyú tüzelni kezdett.

A császáriak a különböző ruhájú huszárságban nagyobb lovascsapatnak előrsét képzelvén, de meg hogy vezetőjük – egy honvédhadnagy cselvetésképpen s tenori hangon – egyes huszárosztályokról németül disponált, azt hitték, hogy csakugyan túlerővel állnak szemben. Ám a szembecsapó hóvihar is akadályozta őket a támadásban és a tiszta látásban.

Beniczky Lajos ezalatt 400 honvéddel megérkezett. Egyszerre újabb kartácstüzeléssel támadták meg a császáriakat. Erre a lovasság futni kezdett. Az olaszok, kik el nem menekültek, letették a fegyvert.

A megfutamodottak Tugár piacáról röppentyűket bocsátottak a városra, de minden kár nélkül, mert a házakat vastag hóréteg fődte.

Egy császári gyalogos futás közben a nagy híd íve alá menekült, s onnan néhány lövést tett az üldöző honvédeinkre. De rajta vesztett, mert – éppen akkor arra mentem – közrefogták. Nem akarta magát megadni, sőt fegyverét tölteni kezdte, mire két honvéd szuronyszegezve nekiment, s nyomban leszúrta. Az itt ácsorgó nép még ezután is bosszút állt rajta.

Most valamennyien kezdtük kutatni a házakat, istállókat, padlásokat. Sok dsidás került elő a jászol alól, padlásról. Mintegy 40-50 ló, a tiszték málhája és szekerek estek zsákmányul. A csapat pénztára (körülbelül 25 ezer frt) Beniczky kezébe került.

Fényes diadallal vonult honvédségünk Rimaszombat felé. Csend lón a városban.

A győzelmi mámorból csakhamar vészes hírek ébreszték föl a lakosságot. A császáriak ugyanis azt hitték, hogy a losonciak a honvédeket és ágyúkat a templomokban rejtgették, hogy ily hirtelenséggel támadták őket.

Bosszút leheltek a város ellen. A hírek egyre tartották izgalomban a várost, mert – állítólag – a város elpusztítása lón elhatározva.

A lakosság menekült, amerre tudott.

Amint maga a vizsgáló bizottság néhány száz osztrák katona fedezete alatt megérkezett, a városban alig volt néhány ember. Ezeket a városházára kísérték, s szigorúan nyomozták. De a vizsgálatnak meg kellett győződnie, hogy

a losonciaknak a cs. had megveretésében semmi részük nem volt. Hiába tartottak helyszíni szemlét a templomokban, oda ágyúk az ajtókon nem férhettek be.

Mindamellettt folytonos rettegésben tartotta a fáma a lakosságot. Szerencse, hogy a Balassagyarmaton időző **Götz** és **Ramberg** hadtestének a főszereghez kellett csatlakozni.

*

Fordult a hadiszerencse. Seregeink előnyomulván, Nógrád megye és Losonc a császáriaktól megszabadult. Az alkotmányos élet megindult. Föllélegeztünk.

A *Függetlenségi nyilatkozatot* a Kubinyi téren tartott nagygyűlésen kihirdették. Nagy lelkesedésre ragadta az egész gyülekezetet. Zeneszóval, nemzeti zászló alatt járta be a polgárság a város utcáit. Általános örömben úszott mindenki.

Éppen oly nagy örömet idézett elő Losoncon Budavár visszafoglalása. Hálaadó ünnepet ült a lelkesedés.

Ezeknek, mint a következő eseményeknek, már nem voltam szemtanúja. Hazám iránti kötelesség elszólitott. Kiegészítésül azonban – hiteles kútfőből merítve – néhány kiválóbb ténynek vázolását adom.

*

A losonci nemzetőrség július 8–14-ig a Kriván völgyben táborozott, de látható eredmény nélkül.

Úgy látszik, harci dicsőségünk csillaga hanyatlóban. Már július 18-án Gőrgői Losoncon keresztül vonul, s kerüli az ütközetet.

Ez a hátrálás sok aggodalmat okoz a hazafiaknak, a táborban is gyanús szemmel nézik.

Csakugyan: július 22-én az orosz sereg első ízben jelenik meg Losoncon és vonul Gőrgői után, Gömör megyébe. 30-án pedig a város meghódol az orosz fővezérnek.

Másnap „*Te Deum*“-ot tartottak.

A nyugtalanság, sőt rettegés ezen túl fogva tartotta a lakosságot. Ehhez járult a cholera veszedelme. Sűrűn hullottak az emberek. Az elhaltakat együttesen temették.

*

Augusztus 1-jén érkezett Zólyom felől a városba tíz orosz tiszt, mintegy százfős csapat kíséretében. Csakhamar a losonci fürdőben időző gerillák, mintegy százhuszan, rájuk törtek. A „Sárkány” fogadó földszinti kávéházában ugyan az orosz tiszték védekeztek támadóik ellen, de a gerillák közülük hármat lelőttek. Rövid harc után, melyben három orosz katona elesett, akik elmenekültek, Apátfalvának futottak, a többit elfogták. Az elesetteket a temetőben közös sírban hantolták el.

A rettegés nőttön nőtt. Nem hiába. Csakhamar vész hírek érkeznek.

Grabbe orosz tábornokot a menekültek úgy informálták, hogy a támadásban a város polgárai is részt vettek. Gömörből visszafordította az orosz vezér seregét, hogy

szörnyű bosszút álljon a megöltekért. Putnokról Rimaszombatba érkezett a sereg. Itt már mindenki tudta, mi sors vár Losoncra.

Miks Ferenc, losonci származású építőmester nyomban kocsira ült s mellékutakon Losoncra sietett, hogy figyelmeztesse a várost a bekövetkező veszélyre.

Hitelt azonban nem adtak neki, mert sokan túlzottnak vették a rémes hírt. Voltak, kiket a rettegés állandó izgalomban tartott, és előkészültek a menekülésre, mégis többen ártatlanságuk érzetében kizártak tekintették a hír megvalósulhatását.

Jöttek mások is. **Findura Pál** rimaszombati polgár hasonló értelemben közölte a közelgő veszedelmet a losonciakkal. Ezek már nagyobb hitelre találtak. Ki-ki menekült, ahogy tudott. Még inkább akkor, mikor az orosz sereg már Pinc körül járt, lón eszeveszett futkozás, jajveszékelés. A kétségbeesés tetőpontra hágott. Szerencsés volt, ki kocsin elmenekülhetett, s elvitte értékesebb ingóságait, míg nagyobb része az erdők felé futott.

De az oroszok már Apátfalvától fogták körül a várost, s a menekülőket, kiket elérhettek, kancsukával a városba terelték, ruháiktól megfosztották.

Csak kevesen maradtak benn a városban, kik egész rezignációval várták a történeendőket. Némelyek a cholera-ban elhalt kedveseiknek ravatalától nem akartak megválni. Ezeknek sorsa mártíromság lett. S vagy életükkel fizettek, vagy a korbácsütések által elnyomorodtak. Mindenképp vagyonuk tönkrement.

Hasztalanul járt a küldöttség Apátfalván a főhadiszállásra, a véres bosszúra szomjazó ellenség nem kegyelmezett a városnak. Megtudták, hogy a küldöttség szónoka, **Pongrácz Mihály** megyei főorvos házában pincéjében egy gerilla ruhadarabot [tart] – mely a cseléd fiáé volt, de amiről a főorvos mit sem tudott – ezért reá huszonöt kancsukaütést mértek. S amint felkelt a kiváló férfiú, egy orosz tiszt úgy vágta arcon, hogy nyomban összeesett.

A hadisarcot, melyet a városra kivetettek, természetesen nem voltak képesek a losonciak előteremteni, hiszen Görgei, majd **Szaszonoff** serege már előzőleg mindenéből kizsákmányolta a várost.

A rablás tehát már augusztus 6-án megkezdődött, éjjélkor.

Ezt megelőzőleg, este beront egy kozák csapat, s az utcákon lézengő lakosokat közbefogja. Kancsukaütések közt kényszerítik a szerencsétleneket, hogy a megölt oroszok sírához vezessék. Ezek közt volt Luppá János volt iskolatársam, ki az exhumálás szomorú történetét elbeszélte nekem.

Vagy nyolcan lehettek a sír felbontására kényszerített polgárok, Luppán kívül **Szathmáry István** akkori városi gazda, **Sztankay Lipót** női szabómester (ezeknek nevét **Draskóczy Ede** barátom, városi főjegyző közölte velem, a többit nem tudja), mind kiváló, becsületes polgárok. (Személyesen ismertem őket.) Ásóval és kapával akartak fogni a munkához, de egy orosz tiszt végigkancsukázta őket, s rájuk ordított: „*Kutyák, gyilkos kezeitekkel ássátok ki, mert azt megérdemlik tőletek!*” És kezeikkel voltak kénytelenek kikaparni a földet a sírből. Eközben szitokkal, káromlással és kancsukaütésekkel hajtották őket gyor-

sabb munkára. A rémes éjszakában a földön térdelők nyögése és jajkiáltása eltompult.

Mikor a már kiásott és rothadásnak indult hullákat az oroszok meglátták, irtózatossá ordításban és káromlásban törtek ki.

„*Vessétek a kutyákat a gödörbe!*” rivallták, és véresre kancsukázták a megkínzottakat.

Erre a tisztt megparancsolta a büzlött hullák megmosását. **Tóbiás Zsuzsánna** (egy sintér felesége) segítségével végrehajtották az undorító munkát. Azután agnoszkálták fáklafény mellett a halottakat. A három közembert a sírba tétette a parancsnokló tiszt, a három tiszt hulláját pedig a róm. kath. templomba vitették velük. Ezeket másnap katonai pompával temették el.

Ezt **Luppá János** nekem egy hónappal azután beszélt el, s megmutatta a még alig hegedő sebeit. Irtózatossá lehetett a kínszenvedés, melyet a megkínzottak kényszerültek elviselni.

A rablásra trombitász adta a jelet. Ezredek váltakoztak a fosztogatásban. A tisztek csakúgy raboltak, mint a legénység. Amit el nem vihettek, azt ízzé-porrá zúzták. A párnákat fölhasogatták. Tele voltak az utcák pehellyel. A pincékből a bort kiitták, amit meginni nem bírtak, szabadon eresztették. Még a Geduly-féle gyógyszerárban is megittak minden szeszt, sőt olyan folyadékokat is, melyek néhány oroszok halálát okozták. Azután belülről felgyújtották, éppen úgy, mint a más házakat. Itt pusztultak a gyógytár szekrényeit díszítő kitömött madarak is.

Szomszéd falukból szekeret requiráltak, s ezekre rakták föl a rabolt értékesebb tárgyakat s az üzletekben talált cikkeket. Szomorúan jellemzi népünket, hogy – mint a pinci parasztok – rablótársai lettek az oroszoknak. A losonciak sokáig el nem felejtették. A temérdek szekeret Zólyom felé indították útnak. A falukon és Zólyomban egész vásárt csaptak, s potom áron adogatták el a holmikát. Egész végvásnakat vagy kelméket egy-két forinton vesztegettek. Sok kapzsi ember kapott az alkalmon, s mindenféleképpen bőven ellátta magát. Ám voltak tisztelekre méltó kivételek, midőn egyesek a vész lezajlása után a losonciaknak visszaadták tulajdonukat, némelyek ingyen.

A rablástól a templomok sem lettek megkímélve, bár ott nem sok elvinni valót találtak.

Ez a vandalizmus másfél napig tartott. Hallatlan eset a táborok történetében. Az utolsó rablócsapatok, mert már alig találtak zsákmányt, már a lakosokon kegyetlenkedtek, meztelenre vetkőztették le őket, s kékre kancsukázták a testüket. A nőkket bestiákként bántak el. Mindezek oda rejtőztek a Tugár patak fűzesei és bozótai közé.

Ott bujdokolt napokig **Krestyák Pál** unokafivérem és édesanyja is, csak akkor jött elő, midőn a kifosztottak közül egy-két ruhadarabbal tette lehetővé a rejtekhely elhagyását. És mennyire lett elcsigázva ez a jó öreg! Nem is vitte el sokáig életben. Sok ily esetet hallottam, de nem jegyezvén akkor föl, most nem bírok rájuk emlékezni.

Augusztus 9-én megzendült a tábori zene, kezdték a házakat fölgyújtogatni. A bútorokat a szoba közepére felhalmozva, szurokkal megszórvva gyújtották meg. Röppen-

tyüket bocsátottak a házakra. Csakhamar egy lángtengeré vált a város. Az utcákat lángok nyaldosták. Őrjáratok meggátolták a tűzoltást, sőt kiket a védelemben rajta kaptak, a tűzbe kergették.

Lélekrázó volt az égő város képe. A füstfelhők gomolyokban emelkedtek, lángoszlopok csaptak a magasba. A vad hordák gúnykacaja, a szerencsétlenek jajkiáltása irtózáttal töltötte be az érző lelket. Jeruzsálem pusztulása nem lehetett nagyobb.

Beállt az est. A tömegbe összehajtott lakosság rémületét növelte az oroszok fenyegetése, hogy már most rájuk kerül a sor. Iszonyú rettegésben töltötték az éjt. A tábori zene ismét megszólalt, mint mikor a halottat sírba helyezik. Az történt itt is. A koporsóra hulló göröngyök tompa dübörgését jelképezte az összeomló falak, az olvadozó harangok zuhanása. Az éji homályt messze bevilágította a rettentő lángtenger... A távolba messze hallatszott a roskadozó falak mennydörgésszerű zaja.

Tollam gyenge e borzasztó pusztulás leírására.

A foglyokat most már szabadon elbocsátották, s a vandál sereg Zólyom felé vette útját.

Elvonult a vihar, és az emberek lassanként haza szálíngóztak a füstölgő, de néhol napok, sőt hetek múlva is föllobbanó romok közé. Hány ember roskadt össze a borzalmas kép látásán! Az elfásultság vőn erőt az embereken. Öntudatlanul jártak-keltek a düledező romok közt. Hiszen soknak kiapadtak már könnyei. A melancholia kapott lábba.

A kínok súlyos napjait átélt polgárok elébb meztelenségüket fedezték a segítségre siető jó szívek adományából, csak azután gondoltak éhségük csillapítására a már szekérszámra érkező élelmiszerekből. Hol még néhány nappal a jólét, a gazdagság honolt, ma már a betéví falatot a jótékonyosság nyújtja a kifosztottaknak.

A pusztulás híre betöltötte az egész országot. Főléb-

redt ugyan a jótékonyság szelleme, de az ötmilliónyi kárt pótolni merőben lehetetlen volt. Csak négyezer pengő forint segély gyűlt össze. Az országos gyűjtést nem engedte meg a felsőbb hatóság.

A lelki szenvedéseket csak az idő és a halál volt képes enyhíteni.

Az utolsó mentőeszköz is kiesett a losonciak kezéből, midőn a magyar bankjegyek érvénytelenségét augusztus 29-én kihirdették.

Hatóságilag beszedtek szeptember 24-ig nyolcvanezer forintnyi magyar bankjegyet. Kétszer annyit tartottak meg minden fenyegetés ellenére is. Mennyi égett el a vész napjaiban.

Hornvánszky János sógor maga tizenhatezer forintot adott be, és még ennyit megtartott magánál, remélve a jobb időt. Mert a vagyonosokat erősen szorították a hatalom emberei.

Megbűnhődte már e nép

A múltat s jövőndőt.

És Losonc Phönixként föltámadt.

Ötven év múlva nyoma sincs a pusztulásnak.

Virágzóbb lett, mint valaha volt. A szorgalom, a kitartás, a takarékoság és az új tényezők hozzájárulása emelték ki sírjából.

A sebek begyógyultak, de az emlékezet gyászos marad. Azoknak sírja fölött, kik oly ártatlanul megszenvedtek, vagyonusukat, életüket elvesztették, ez az emlékezet virrasztani fog a késő időközön át.

Hazafiságunkról pedig tanuljanak a következő nemzedékek.

Virágozzék időtlen időkig!

(folytatjuk)

Kapatisttók Ladóczki Vilmos gyűjteményéből • Gecse Attila felvétele

Latinák Rudolf

Visszaemlékezéseim (részlet)

Életemnek néhány érdekesebb eseményeit fogom itt – időtöltésből – följegyezni, amelyek visszaemlékezésképpen előttem is csak úgy fognak némi értékkel bírni, ha azok teljes hűséggel lesznek előadva.

Ráérek, időmmel korlátlanul rendelkezhetem, öregember vagyok.

Első ilyen eseménynek bizonyára születésemet kell tekintenem. Jó anyámtól tudom, hogy 1822. évi április hó 16-án születtem. Anyám a legnemesebb érzésű, a legműveltebb, a legszilárdabb jellemű nő volt, kit valaha ismertem, azon felül a legjobb anya. Midőn az ujságlapokból értesült, hogy bánnak az akkori amerikai plantageürrök fekete rabszolgáikkal, soha többé cukros ételt nem evett.

Atyám engem jogi pályára szánt. Eperjesen végeztem jogi tanulmányaimat, egy évig Rimaszombatban patvarizáltam **Ratkó Józsefnél**, ki engem a patvaristák gyöngyének nevezett el. 1842-ben köz- és váltóügyvédi diplomát kaptam. Bécsbe kellett volna mennem a magyar Cancelláriához, **Gr. Adrássy Györgytől** volt ajánló levelem **Majláth Antal** akkori Cancellárhoz, de azt családi viszonyok miatt igénybe nem vehettem. 1844. év végével atyám betegeskedni kezdett, őt fia közlül én voltam a legidősebb, a többi még iskolába járt, atyámnak segédkeztem. 1845-ben atyám betegsége miatt Róczére tette át lakását, hol saját háza volt, kezelésemre bízván úgy a vasgyárat, mint egyéb szerény vagyonát. 1846. év április 1-én atyám meghalt... Így lettem én Kancellár helyett vasgyári igazgató, kevés segédeszközökkel, semmi képzettséggel, özvegy anyám és 8, nevelést igénylő gyermekkel.

1848–1849

Az 1848. március 15-iki mozgalmak után a *Magyar Minisztérium* megalakulván, a vármegyék hozzáálltak a nemzetőrség megszervezéséhez, a ratkói nemzetőrségi századnak én lettem a kapitánya.

Az 1848-iki képviselői választásnál szláv ajkú községeink – tudtom nélkül s akaratom ellenére – képviselőjelöltül kiáltottak ki **Bodon Ábrahám** jóbarátom ellenében, ki kevés szótöbbséggel meg lett választva.

1848. október havában Gömör megye egy önkéntes csapatot alakított Schwechat alá vonulandót, melyhez a megye értelmiségének színe-java csatlakozott. Én és **Frigyes** csatlakoztunk – anyánk áldása mellett – az önkéntesekhez, **Janit** bízván meg a vasgyári és házi ügyek vezetésével. **Pali** már akkor tüzér volt a honvédségnél, **Sándor** pedig Pesten egy gépgyárnál volt lekötve. Rimaszécsen volt a gyűlhely kitzúve, oda indultunk, Jani elkísért bennünket. Alig haladtunk néhány száz lépésnyire, midőn egy lovas pandúrral találkoztunk, ki egy iratot hozott számomra **Szentiványi Károly** akkori kormánybiztostól, melyben tudatja velem, hogy a ratkói járás főszolga-

bírájának vagyok kinevezve, azon meghagyással, hogy hivatalomat azonnal foglaljam el. Az irat elolvasása után nemzetőri ruhámat s fegyverzeteimet – a kocsiról le sem szállva – átadtam Janinak, felhúztam cserébe az Ő rokját, s visszatértem, anyánk nagy csodálkozására. Így lettem főszolgabíró.

Abban az időben az egész vármegye, később pedig az osztrák zsandárság, sőt a haditörvényszék is elismerték, hogy mint főszolgabíró nagy erélyt és tevékenységet fejtettem ki, s a 48-iki ugynevezett forradalomnak buzgó előmozdítója voltam s e mellett a járás teljes bizalmát sikerült szigorú, de igazságos eljárásommal megnyerni.

Már előbb híre járt, hogy járásom felvidékének 17 faluja a 48-iki szabadságot rosszul értelmezve, de még inkább pánszláv bűjtogatók által ámítva, nyugtalankodni kezdett. Végigjártam a falukat, s a nyugalom végleg helyreállott. Egyetlenegy kihágás történt Ujvásáron, ahol a parasztság seprőkkel verték ki az alszolgabíró faluból. Az igazság a seprőző asszonyok részén volt.

Az ujoncozás 1848

Simán, minden baj nélkül folyt le, a községek teljes készséggel állították ki ujonc- illetőségeiket, egy kivétellel. A balogvölgyi szolgabírótól azon értesítést vettem, hogy a két Balog megtagadta az ujoncozást. Azonnal oda mentem. A két község népe nagy számmal gyűlt össze a hercegi számtartó tágas udvarán, nagyobb részben asszonyok. Kérem a bíraktól:

– Nos, hát mi a baj?

– Hát, kérjük, nekünk az első alispán úr megígérte, hogy ha hadköteles fiaink a vármegyének Schwechat alá készülődő önkéntes csapatához szegődnek, nem leszünk kötelesek ujoncot adni, minek folytán nem csak hadköteles fiaink, de mi, öregebbek is velők mentünk, mi tehát az alispán úr ígéretéhez tartjuk magunkat, hisz annak hitelt kell adnunk.

– Helyesen beszél kigyelmed, bíró gazda, én is hitelt adok neki, de az alispán úr azt úgy mondta, vagy ha nem mondta is, de természetesen úgy értette, hogy ha Schwechatnál megverjük a németet, nem kellend ujoncoznunk, de miután a németek minket vertek meg s most betörték az országba, csak nem hagyjuk országunkat védtelenül.

Egy óra múlva, jelenlétemben, az összes hadkötelesek útban voltak Rimaszombat felé.

Pulszky Ferencné akkoriban néhány hétig bujdosott megyénkben álnév alatt, s a fentebbi ujoncozási esetről ugyancsak a számtartó házában gyermekágyban feküdt. A leírt eset bizony nem történt minden zsiromlás nélkül, főleg, eleinte az asszonyok erősen zajongtak, sőt a lakkapuja előtt ügvetlenségéből egy lövés is esett. Én tehát kötelességemnek tartottam Pulszkyt megnyugtatni. Látogatásomat megengedte, elbeszélésem nagyon meg-

nyugtatta, s midőn 1857-ben Londonban voltam, s **Pulsky Ferenc**nél első látogatásomat tettem, amint megtudta, hogy ott vagyok, magához kéretett, igen szívélyesen emlékezett meg a balogi esetről, s az ott tartózkodása alatt történteiről. Akkor is gyerekágyban feküdt.

A nemzetőrséggel elég baj volt. Többször lett mozgósítva ok és cél nélkül, fegyvertelenül. Az első mozgósítás alkalmával, amikor Giczén lakott **Fáy Bercei**, hivatalosan arról értesített, hogy a giczei nemzetőrség megtagadta az engedelmisséget, mert a tisztek kapitánytól kezdve (az ottani **Czékusok**) orvosi bizonyítványokkal mentették ki magokat. Összedoboltattam a nemzetőrséget a falu vénei-vel együtt.

– Hát Gicze rendetlenkedni akar? – volt az első megszólításom.

– Nem, uram – volt a válasz –, de ha az urak nem mennek, mi sem megyünk.

– Hát – mondom – én az orvosi bizonyítványok ellen nem tehetek semmit, de azt is belátom, hogy a nemzetőrök tisztek nélkül nem mozdulhatnak, hát én állok a század élére, jöttök velem?

– Megyünk, uram, mindnyájan.

Ezzel aztán a nagy dolognak vége lett.

1849 január 5-én megyei közgyűlésünk volt Rimaszombatban. Ott vettük a hírt, hogy **Windischgrätz** január 1-én bevonult Pestre, a magyar kormány pedig a képviselőházzal Debrecenbe tette át székhelyét. Érdekes volt akkor az embereket megfigyelni. „*En családos ember vagyok* – szolt az egyik főszolgabíró –, *tovább nem compromittálom magam.*” „*Úgy is hiába való az egész*”, szolt a másik stb. Mi néhányan annál erélyesebben láttunk hozzá az ujoncozás befejezéséhez.

Gömör vármegye 1849. január hó folyamán el volt zárva a világtól. Kassán, Miskolcon, Losoncon osztrák hadak táboroztak. Hont, Liptó, Zólyom, Szepesen át **Jablónovskij** osztrák tábornok követte hadával az arra visszavonuló Görgeyt. Gömörben már azt sem tudtuk, létezik-e még magyar kormány. Február hó elején elhatároztam magamat, hogy Debrecenbe megyek. Útlevelemet magam állítottam ki magamnak – **Eisler**, Egerbe utazó vaskezeskedő név alatt. Miskolcot **Schulz** osztrák tábornok tartotta megszállva s a város előtt gyalog előőrsök voltak felállítva, ezek meg nem szólítottak, bántatlanul bejutottam a városba, s a piacon lévő Korona vendéglőbe szálltam. Ott az útlevelemet azzal vették át, hogy d.u. 2 órakor a térparancsnokságnál jelentkeztem. Az idő déli 12 óra után járván, betértem az ebédlőbe. Itt minden asztalt osztrák tisztekkel találtam elfoglalva. Egy kisebb asztalnál három tiszt ült s ezek helyet csináltak nekem. Kérdezték, honnan jövök, mi hír van ott. Különben művelt emberek módjára viselkedtek irányomban.

A térparancsnokságnál útlevelem dolgában valami nehézségnek kellett előállnia, háromszor lettem elutasítva azzal, hogy félóra múlva jelentkeztem, s már azon gondolkoztam, hogy Diósgyőrnek s a Bikken át menekülök Visnyóra, **Latinák Márton**ékhoz. Midőn du. 3-4 óra közt harmadszor jelentkeztem a térparancsnokságnál, a házi-

úr, kit nem ismertem, kinek házánál a térparancsnokság hivatalos helyisége volt, talán észrevette többszöri megjelenésemet, előmbe jött, s a helyzetnek megfelelő kérdések után velem jött a térparancsnoksághoz, amely azonnal kiadta az útlevelemet. Későn este Harsányba érkeztem, hol 12 debreceni lovas nemzetőrt találtam, kikkel csakhamar megbarátkoztam. Mezőkövesden túl egész Tiszafüredig a honvédség táborán mentem keresztül, állomásra állomásra egy honvédet ültettek a kocsisom mellé. Tiszafüreden a honvéd kísérem elvitt a térparancsnoksághoz, innen minden további akadály nélkül érkeztem Debrecenbe.

Még aznap este elmentem a városházára, hol a nagyteremben a felső és alsóház majdnem összes tagját együtt találtam. Biz ott a hangulat nyomott és kevésbé biztató volt, a Görgey hadserege még mindig visszavonulóban volt, bár akkor Jablonovskij hadteste már nem követte, én csak annyit tudtam mondani, hogy Görgey a sereg zömével Szepességhez – **Guyon** pedig a parancsnoksága alatt álló hadtesttel a Garam völgyén megyénk felé közeledik. Majdnem egyidőben ugyanezt a hírt kapta Kossuth is, kinek dolgozószobája a terem közvetlen szomszédságában volt, az ajtó a teremből nyílt a szobájába s ez ajtót egész éjfélig, míg ott időztem, a legkülönbözőbb öltözetű katonaküldöncök állották körül, egyik a másiknak adván a kilincset.

Egy napi ott időzésem után hazafelé indultam, vivén magammal egy székér rakomány *Közlöny*t.

Debrecenből jövet, alig hagytam el Tornaváralját, bevonult oda a branyiszközi szép harci tett folytán – melynek hőse Guyon tábornok volt – a Kassáról kiszorított Schlick osztrák tábornok hadteste.

Csakhamar megtudtam, hogy Guyon az osztrák tábornokot üldözőbe vette, s Tornán át követi. Rögtön elhatároztam magam, hogy Tornára megyek, egyes-egyedül azért, hogy Pali öcsémet, ki tüzér altiszt volt a Görgey hadseregében, megláthassam. Este Rozsnyóra érkeztem s a *Fekete Sas* vendéglőbe szálltam. Nemsokára megjelent nálam **Schlosser**, az akkori polgármester, s mondja, hogy a Rozsnyó melletti *Baki* korcsmába hír szerint osztrák cheveaux legények érkeztek.

– Hát küldjön oda valakit, a valót megtudni!

– De kit – mondá ő –, a városban nagy a félelem.

– Nos hát, fogasson be, lemegyek magam. – Ott megtudtam, hogy két Schlick féle lovas tiszt érkezett jóval előttem oda, s rövid kérdezősködés után Rozsnyó felé folytatta útját. Itt a megindított kutatás eredményeként kiszült, hogy a két lovastiszt egy kereskedésben szivart vett, s Torna felé vette útját.

Este volt, s a szegényül kivilágított városon keresztül észrevétlenül juthattak át. Később egy 12 főből álló huszárcsapat érkezett Rozsnyóra, s a *Fekete Sas*-ba szállott. A hadnagytól kérdeztem, nem találkoztak-e a Torna felé menő két osztrák tiszttel? Röviden csak annyit mondott: „*nem arra jöttünk*”. Éjfél tájban, még fel voltam, midőn egyszerre erős lódobogást, kardcsörtetést és oly zsvajt hallottam, mely egy erős lovas csapat érkezését jelezte. Első emeleti szobám ablakából kitekintve, az azalatt fel-

jött holdvilágnál mintegy 40 főből álló lovascsapatot láttam a kapu előtt állást foglalni. Azonnal, aggódva, szükségesebb ruhadarabokat magamra hányva lesiettem a garádcson s annak aljában szívdobogva vártam a következő ményeket. A 12 huszárt már lovon találtam, a belső, szűk udvaron felállítva. Egy darabig mély csend, mint a nagy zivatar előtt. Aztán erős dörömbölés a kapun és dörgő magyar hang: „nyissátok ki a kaput!” Ezt hallva, az én szívem is megkönnyebbült, de a bent rekedt kis huszárcsapaté is. Midőn nagysokára kinyílt a kapu, a két csapat eleinte farkasszemet nézett egymással, s aztán felismervén egymást, a külső csapat huszár káromlásokban tört ki, a két vezénylő tiszt találkozott, s a kültiszt elbeszélte, hogy egy Rozsnyóról jött ember elbolondította őket, hogy este 12 szalzsér érkezett a Fekete Sas vendéglőbe.

Az ablakomból néztem a 40 huszár elvonulását. Szép, holdvilágos téli éj volt. A huszár trombitás rázendítette a Rákóczi indulót, gyönyörűen ritka tőkéllyel, az átélt izgatottság mellett, az ütembe szóló lódübörgés, a kardcsörtetés és a művészileg fújt Rákóczy induló a holdvilágos tiszta éjben gyönyörű látványt nyújtott, s e látványra a lelkesedés tüze ömlött át egész valómon.

Másnap reggel Torna felé indultam. Kérve a Torna-Jósvafői útra, a Schlicket üldöző honvédc csapatok sokaságával találkoztam. Lovasság, tüzérség, gyalogság gyors lépéssel, egymás után haladt át mellettem, arcukról az első győzelem büszkesége sugárzott.

Egy tüzértisztől már útközben megtudtam – mert sokszor és soká meg kellett állnom – hogy a Pali útege Kassán maradt.

Délben Tornára érkeztem. Hiába jöttem, Palival nem találkozhatván. Azon bolond gondolatom támadt, hogy kárpótlásul felkeresem Guyont. Megtudván, hogy hadteste zömével még ott időzik s az akkori urasági épületben van szállva. Azt se tudtam, hogy minek megyek oda, azt sem, hogy mit mondok majd neki. De azért egyenesen odatartottam. A nagy földszinti épület előtt katonai őrszem felállítva nem volt, az előcsarnokban egy embert sem találtam, tehát bejelentés nélkül jó szerencsére benyitottam egy jobbkéz felé kinálkozó ajtón át egy jó tágas terembe. Egy hosszú asztal körül egy sereg honvédtiszt ült s a leves elköltésével volt elfoglalva. Az asztalfőn, szemben az ajtóval Guyon ült, mellette egy korosabb hölgy, talán a háziasszony. Guyon szúrós tekintetét kiállottam.

Guyon tábarnok úrral kívánnék beszélni – ezzel léptem be. A tábarnok felkelt az ebédőtől s engem a mellékszobába vezetett. Elmondtam, ki vagyok, honnét jövök. A következő párbeszéd folyt le közöttünk.

– Mit tud Schlickről? (Törte a német szót.)

– Ekkor még nem vonult be Tornaváraljára, láthatólag kimerült hadcsapatával, ennek élelmezése komoly nehézségekkel jár, amennyiben a közelfekvő helyiségek csak túlerő alkalmazása mellett s akkor is csak szűken szolgáltatják ki a requirált élelmi szereket, kisebb requiráló csapatokat nem is mernek küldeni. (Csak utólag tudtam meg, ezen – szorultságomban kigondolt, de általam előre valószínűnek hitt – állításom nagyjából megfelelt a valónak.)

A tábarnok azután előmbe tette egy speciális térképéből a megfelelő részletet.

– Ismeri a Losonc-Balassagyarmati útvonalat?

– Nagyon ismerem.

– Van a két város közt valahol egy szoros? (Engasz.)

Kis gondolkozás után mondom:

– Legfeljebb a Ráros hídját lehetne annak nevezni – megmutattam neki a térképen, és láttam, hogy a helyet talán jobban ismeri, mint én, aztán folytattam –, de az útvonal Losonctól Gyarmatig oly csaknem egyenes irányba vezet, hogy e kis távolságra az ellenséget utolérni bajos, elébe kerülni meg éppen lehetetlen.

– Ehhez az úr nem ért – volt erre a tábarnok katonai merevséggel adott válasza, melyet én, azt hiszem méltán, megorroltam. A párbeszédnek csakhamar vége szakadt, én elbúcsúztam, ő pedig leült a gyökeresen kihült leveséhez.

Guyon mint katona, határozott fellépésével, merész, szúrós tekintetével, főleg a branyiszközi harci ténye után jó benyomást tett rám. Személyét illetőleg – hosszú szakállát nagyobbak találtam, mint őt, magát.

Murány alatt

Ha az akkori nagy nemzeti szabadságharc mellett e kisszerű harci epizódot körülményesebben leírom, ennek több oka van. Teszem ezt először azért, mert az megyénkben játszódott le, aztán azért, mert abban nekem s két testvérem, Jani és Frigyesnek döntő szerep jutott, nekem továbbá emlékezetes azért, mert abban a legnagyobb életveszélynek voltam kitéve, minthogy 5-6 percig kis távolból reám irányzott valóságos golyózápor közt kellett lépve haladnom s ebben is – de általában az egésznél a szerencsének oly rendkívüli kedvezményét tapasztaltam, hogy azt érdeemesnek tartom feljegyezni.

1849. február hó első felében bejött Zólyom megyéből egy erős csapat tót önkéntes, melynek hivatalos címe *Kais. Kön. Slawische Freiwillige Truppen* volt. Számuk a tiszolci polgármester jelentése szerint 596 embert tett, egytől-egyig katona – szuronyos puskákkal voltak felfegyverezve. Tiszolcon telepedtek le.

Február hó második felében, minthogy Tiszolcon senki sem bántotta őket, átjöttek Murányba. Február 24-25. közti éjszakán lovas pandur azon hivatalos értesítést hozta nekem az első alispántól (**Szentmiklóssy Antal**), hogy a **Hurban** csapat kiűzésére a pelsőci, jolsvai, nagyrócei, kövi és ratkói nemzetőri századok mozgósítottak. Ahhoz képest, mint főszolgabíró és ratkói nemzetőri kapitány, a reám tartozó intézkedéseket tegyem meg. Jolsván csatlakozzam a többihez.

Róczén állapotjunk meg, s várjuk be az alispánt, ki a Vály és Balogvölgyi 800 főre menő nemzetőrökkel 25-én éjszakára személyesen fog eljönni.

25-én reggel Janival és Frigyesel Jolsvára indultuk. Ratkói századomból egy embert sem vittem magammal, mert legnagyobb részt pánszláv érzelmű volt és tudtam, hogy nem harcias nép. Jolsván már ott találtam a pelsőci, erős, 200-nál több főnyi századot, **Kriston Lajos** kapitánnyal és a kövi századból vagy 60 embert **Szentmik-**

Ióssy József kapitánnyal. (Ez Muránynál az első lövésre a közeli erdőben bújt el). Kristont, mint a legerősebb század kapitányát, az alispán megérkeztéig ideiglenes vezénylő kapitánynak tettük, s a jolsvai századdal együtt este Róczére értünk. A róczei századdal együtt 420 ember számot tettünk, ezek közül 42 ember – ki jobb, ki rosszabb vadászpuskával volt ellátva, én már azelőtt, magam sem tudom, mi célból – 200 drb., hosszú nyelű, fényes gombú, éles törű dzsidát készítettem, s azt a pelsőczy feyvertelen csapat közt osztottam ki. Jolsván egy 8 emberből álló lovas csapat alakult, legnagyobb részben az ottani intelligens fiatalokból – azok engem kértek fel vezetőjükül.

Róczén nyugtalanul vártuk az alispán megérkezését az ígért 800 főnyi csapatával. Elmúlt 7, elmúlt 8 óra, s mindnyájan meg voltunk győződve, hogy már hiába várjuk. 8-9 óra közt összehívtam az összes tisztikart haditanácsba. Itt előadtam, hogy a legszerencsétlenebb intézkedés volt az alispántól minket éjjelre ide – oly közel a sokkal nagyobb számú ellenséghez rendelni, mikor bizton nem tudta, hogy ő maga nagyobb erővel meg fog-e érkezni. Csupa ellenséges indulatú népséggel vagyunk körülveve, akik bizonyára folytonos összeköttetésben állnak a dobrovolnikokkal, kiket mindenről értesítenek. Itt tehát nagy veszélynek vagyunk kitéve, ám vissza nem mehetünk. Csak egy mód van a veszélyt kikerülni, ha az ellenséget megelőzzük. Holnap kora reggel induljunk Murány ellen, ily körülmények közt sokkal jobb támadni, mint megtámadtatni. Nem szólt ellene senki, mert senki sem akart gyávának tartatni. Végül mégis felszólalt a jóraló, becsületes, de pánszláv érzelmű ottani kereskedő, **Nandrázsy Mátyás**, ki a róczei nemzetőri századnál hadnagyi rangot viselt, mondván: „*de ott halál is történhetik, ki lesz azért felelős?*” El lett tehát határozva, hogy reggel Murányba indulunk, s a kapitányok utasítva lettek, hogy századjaikat 6 órára indulásra készen tartsák. Én attól tartottam, hogy éjjel megrohannak bennünket, s akkor ugyancsak pórul járunk. Rócze lakosságának legnagyobb része a hurbanokkal rokonszenvezett. Rócze és Murány közt fekvő Hosszúrét népes községről az volt elterjedve, hogy ha a nemzetőrség Murány ellen vonulna, a falu népe félre fogja verni a harangot s elállja utunkat.

Este 9 óra után 4 derék lovas fiút – hisz mind gyerekek voltak – magamhoz vevén, Hosszúrétre mentem. Odaérve csodálkoztam, hogy minden ablak meg volt világítva. Hosszúréten ismerték a nevemet, mert több, községbeli ember állandóan dolgozott vasgyárunknál, mint hámosor. Kihívtam a bírót, ki két esküdt társaságában csakhamar megjelent.

Megneveztem magamat.

– Smerjük az urat, jó neve van községünkben.

– Hát mi hír van, mit csinálnak Murányban?

– Hát kérem, estefelé 24 dobrovolnik jött a falunkba, s nagy fenyegetéssel meghagyták nekem, hogy 20 kilo rozslisztből kenyeret süttessek s azt holnap reggel 8 órára szállítsam be Murányba. Asszonyaink egész éjjel azzal lesznek elfoglalva.

– Hát a lakosság, itt hogy gondolkodik?

– Azt halljuk, hogy az urak Murány ellen készülnek, ha ez igaz, akkor mindnyájan az urakkal megyünk.

– Ez igen szép kendtektől, de nekünk segítségre nincs szükségünk, elegen vagyunk, maradjanak szép csendesen otthon! De ha így áll a dolog, hagyjanak fel a kenyérsütéssel, s küldjék asszonyaikat aludni, mert mi holnap reggel 7 órakor itt leszünk s a dobrovolnikoknak nem lesz idejük a kenyeret követelni, nekünk pedig nem kell.

– Megtesszük, uram, nagyon szívesen, amit tanácsol, csak egyet nem, mert mi bizony az urakkal megyünk.

Így biztos voltam, hogy sem az éjjeli megrohanástól, sem a hosszúrétiektől nem kell tartanunk.

Február 26-a ránk virradt. Elmúlt 6 óra, elmúlt 7, elmúlt 8 óra, a nemzetőröket összedobolni nem bírtuk. Végre 9 óra tájban indulhattunk. (Én csodálkoztam, hogy a vezetőséget egyáltalán ki lehetett mozdítani.) Aggódtam a hosszúrétiek miatt, mert abban biztos voltam, hogy a kenyeret be nem szállították. Kriston a vidéket nem ismerte, azt se tudta, merre kell Murány felé indulni, arra kért, hogy vállaljam el a csapat vezényletét. Nem kéri magamat, elfogadtam.

Délelőtt 10 órakor Hosszúrétre értünk. Az evangélikus templom előtt 50-60 főnyi csoport volt összegyülekezve, egyenesre kifordított kaszákkal és vas csépekkel felfegyverkezve. Hozzám jöttek, és fegyvereiket mutogatva mondja az egyik: „*Vidia pán urodzeny to je náš sedliacky sbroj*”. Hosszúrét alatt torkollik be a muránylehotai kis völgy, melyen felfelé haladva sokkal közelebb érhető el a murány-tiszolci útvonal. Arra irányítottam a jolsvai és róczei századokat, azzal az utasítással, hogy állják el a tiszolci utat, lehetőleg közel Murányhoz. E két század önféjéből ismét kétfelé szakadt, egyik kiment a tiszolci útra, a másik jobbra fordult s a Muránytól jobbra fekvő hegynek oldalában épült porcelángyár felé vette útját. Minden katonaviselt ember ostobaságnak tartotta volna kisebb számú seregünket a nagyobb számú ellenében kettészakítani, erre én is gondoltam, de gondoltam egyébire is, a mi szerencsénk rendkívüli kedvezése mellett teljesen bevált. Félőrai pihenés után a falut elhagyva két lovas Murány felé küldtem, tudják meg, hol állanak a dobrovolnikok előőrsei. A két fiatal huszár vágatva indult és vágatva jött vissza, jelentvén, hogy a papírmalom – most fűrészmalom – alatti kőhídon 12 dobrovolnik tanyázott, a mint a két lovas meglátták, rájuk lőttek, aztán beszaladtak Murányba. Mielőtt a mondott kőhídra értünk, a megmaradt felét a puskásoknak és lovasságnak az elvált két századnak adtam. Huszonkét, puskákkal ellátott nemzetőrrel előre mentem, azokat, mint penklereket a tőlük baloldali, közvetlen Murány alatt fekvő rétre azon utasítással küldtem, hogy fűzfák, bokrok mögé húzódván, e védő helyekről lőjjék az ellenséget. Jani és Frigyes, két jobb módú és puszkájú fiatalember társaságában, közvetlen Murány alatt, jobbra a községtől mintegy 50 lépésnyire az országúttól fekvő szilvásba vonultak.

Én adjutánsommal, **Márkus Berczivel**, 15-16 éves fiúval, az országúton egyenesen a község felé haladtam, ellenség sehol nem volt látható. Már vagy 50 lépésnyire

közeledtünk a városhoz, midőn belül megszólalt a dob. Erre Márkusnak azonnal meghagytam, hogy vágtsason Kristonhoz, s mondja meg neki, hogy rögtön vonuljon föl a népével. Jani öcsém a dobszó hallatára elhagyta a szilvást s közvetlen a község végén kiállott az országút kellős közepére. Egy golyós puskával és két, vontcsövű nagy pisztollyal volt felfegyverkezve. Alulról jöve, az országút mintegy 70 lépésnyire egyenes vonalban visz be a községbe, onnan hirtelen jobbra kanyarodik, úgy, hogy tovább be nem láthatni a községbe. A kanyarulat bal könyökén egy fészület áll. A község alatti kertek, jobbra és balra az úttól magas deszkakerítéssel vannak bekerítve, végében van az említett kerítetlen szilvás, 50-60 lépésnyire az úttól. Amint a dobrovolnik had első hat főből álló sora a fészület mellett kikanyarodott, Jani oly szerencsétlenül szíven talált egy hórihorgas szélső dobrovolnikot, hogy az halva terült el a fészület alá. Erre a többiek visszavágyódtak. Hallani lehetett a vezetők szavát – „*slišuj, stupaj!*” s kis vártatva rohamlépésbe kitértek, s az első sor rögtön tüzet adott. Jani rájuk sütötte mindkét pisztolyát, úgy látszott, eredmény nélkül, aztán a deszkakerítés védelme alatt visszaszökött a szilvásba. A dobrovolnikok balra kanyarodtak, s az ottani deszkakerítés hosszában három hosszú sorban lettek felállítva, s rögtön roppant lövöldözést kezdtek. Én, látva második kirohanásukat, lovamat megfordítottam. A golyók elől nem menekülhettem, bármi sebesen vágattam volna vissza, különben pedig aggódtam, hogy ha a penklerek engem futni látnak, azt szökésnek fogják magyarázni s megszöknek ők is és akkor őket senki többé vissza nem hozza. Szökésük – az akkor – még távol álló seregeinkre is a legrosszabb hatással leend. Én tehát lassú lépésben, valóságos golyózáporban haladtam lefelé, biztatva az út sáncába megvonult néhány puskásunkat s magamat az Isten jóvoltára bízva. Még nem haladtam messzire, midőn az ellen soraiból egy erős csapat kiállt s tőlem balra, az úttól 60-70 lépésnyi távolban a réten, sebes léptekben a kőhidnak tartott. Csakhamar egy vonalban haladtunk, ekkor egy emberük kilépett a sorból s rám lőtt, a golyó a fülem mellett füttyült el. A mit folytatólag elmondandó vagyok, azt maga **Jesensky**, a dobrovolnikok parancsnoka beszélte nekem, midőn később, a büntetésnek bekövetkezett idejében, a dobrovolnikok által elfogva lettem. Jesensky csapatával a fűrészalatti kőhidat akarta elfoglalni, hogy nemzetőreinknek azon való átkelését megakadályozza. *„Egy vonalban csapatommal egy lovas nemzetőr haladt az országúton bosszantó lépésben, nem akartam időt vesztegetni egy ember miatt, mert a fegyverek megtöltése sok időbe került, céлом pedig a kőhid mielőbbi elérése volt. De utóbb megúntam a dolgot, a lovas magatartását hencegésnek, vagy éppen provokálásnak tartottam, meghagytam tehát egyik jól lövő emberemnek, hogy lépjen ki a sorból és a lovas lőjje le! A puskája csütörtököt mondott, kikapta a legközelebbi szomszédja kezéből ennek fegyverét és lőtt, de nem talált. Önöknek roppant szerencséjük volt.”* Megmagyaráztam neki, hogy részemről sem hencegés, sem provokálás nem volt.

Siettem aztán előttük elérni a hidat. A híd oldalába erősen pattogtak a golyók. Azontúl vágatva indultam a Kriston csapatához, mely lent, a murányi plébános későbbi tagosítás által megnyert tagjának felső szélén mozduatlanul állott.

– Előre, kapitány úr! – De a kapitány úr sehol sem volt látható. – Előre, pelsőcziek! – kiálték már a távolból.

– Hiszen csak ágyúja ne volna az ebadtának – szóltak a pelsőcziek. (Az igaz, olyanokat szólt a fegyverők, hogy akkoriban azt beszéltek, hogy a lövések moraja elhallatszott egészen Tornaljáig.)

– Van annak manója, nem ágyúja – bízattam őket –, a nagy durrogásra még egy emberünk haja szála sem görbült meg. Csak előre!

– No, hát jerünk! No, menjünk? – egymást biztatva megindultak.

Előrelovagoltam a híd környékét megvizsgálni. Meglepetésemre nem találtam ott a dobrovolnikokat. A hídra érve rendkívüli látvány tárult szemem elé: Jesenskyt, csapatával sietve visszavonulni látom. (Értesítve lett, hogy a nemzetőrség a tiszolci útvonalat megszállotta, a visszavonulás vonalát tehát veszélyeztetve látván, sietett serege zömét elérni). Utánam csakhamar megérkeztek a hídra a pelsőcziek a téli napban csillogó lándzsáikkal. Abban a pillanatban megtelt a porcellánhegy hajlása az arra indult nemzetőreinkkel. Ezen látvány – vezérüknek sietős visszavonulása, utána a pelsőcziek tömeges megjelenése a hídon, ugyanabban a percben a porcellánhegy megszállása nemzetőreink által – oly hatással volt a Hurban seregére, hogy az, vezérét be nem várva, rögtöni bomlásnak indult. Nyakra-főre beszaladt a községbe, s onnan a tiszolci útra, melynek elfoglalásáról nem volt tudomásuk. Ott, a községből kiérve, a közeli dombtetőt elfoglalva találtak s lövésekkel fogadtattak. Megrémülve visszafordultak, s a községen keresztül, lélekszakadva igyekeztek a garami utat elérni. E közben két lovas emberünk – **Madarász Jancsi** és **Porubszky Imre** – megérdemlik, hogy nevüket feljegyezzem – jolsvai, értelmes, fiatal emberek (az első, úgy tudom, még él s Kassán járásbíró) jobbra, a községi réteken át a garami útvonalra vágattak. Az első, 11 emberből álló futamodó csapat éppen akkor érkezett az ottani községvége. Meglátva a két lovas, 15 lépésnyi távolságból rálőtt. Madarász Jancsi *Snepf* nevű lova nyakát egy golyó keresztül fúrta, de anélkül, hogy szolgálatképtelenné tette volna. Erre a két lovas magasra emelt karddal közékük rúgtat. Ezek, fegyvereiket elhányva, térden könyörögtek kegyelemért. Az utánuk jövők azt látva, a garami utat is zárva vélték, s nem látva más menekülést, a hóval fedett meredek Várhegynek vették útjukat. Itt, a közeli erdő fainak oltalma alatt még néhány lövést váltottak őket üldöző embereinkkel, aztán a fák sűrűjében végleg eltűntek.

Délben, mikor a menekülő dobrovolnikok már a murányi hegyeken túl járhattak, megérkezett az első alispán hatalmas nemzetőri sereg kíséretében. Nem lévén más dolga, betért tisztikarával a vendéglőbe és „*biberunt magnam áldomás!*” **Horváth Józsi**, akkori murányi plébános

a toronyból nézte végig az összeütközést, s elbeszélte a Jani hőstettét az összegyűlt társaságnak. Jani lett a nap hőse – és méltán. Sem én, sem testvéreim nem vettünk részt a Magnum áldomásban. Egyéb dolgunk volt. Népünk rendetlenkedni, és a foglyokat bántalmazni kezdte. Egyet a többi közt – két jolsvai nemzetőr bekísért egy foglyot, s amint egy pelsőczi legény mellett elhaladnak, az a lándzsáját a fogly hasába dőfte s csak a gombján akadt meg. Frigyes éppen arra ment, s ezt látva, a legényt puskatusával mellbe vágta. Az az ütéstől eltántorodott, de csakhamar Frigyesre emelte a lándzsáját. Frigyes a homlokára illesztette kétsövű puskáját: „*Kutya, mindjárt meghalsz, a foglyot, aki megadta magát, többé bántani nem szabad, aztán ez nem is a te foglyod! Van a Várhegyen még elég hurban, eredj, fogjál magadnak egyet, gaznép!*” – A legény elsompolygott. Én az egész idő alatt csakis a foglyok megvédése miatt húztam ki kardomat hüvelyéből.

Az ütközet eredménye volt: a hurbánok részéről 16 halott, 38, felerészben sebesült fogoly, több mint 180 drb. elhányt szuronyos fegyver, régi, kimustrált, rossz puskák és négy, vászonnal megrakott nagy tót szekér. Nekünk egy sebesültünk sem volt, a mi nem is oly nagy csoda, mint amilyennek látszott, hisz embereink közül 20-22 plénklert és az említett 3-4 egyént kivéve egy emberünk sem volt lőtávolban, az előbbieket pedig a fák és bokrok által fedve voltak. Tehát nem az embereink vitézségének – hisz részt sem vettek ténylegesen az ütközetben – hanem egyedül az ellenfél a szerencse különös kedvezése által lehetővé vált megfélemlítésének köszönhetjük a kedvező eredményt. Később mégis jelentkezett egy pelsőczi nemzetőr, hogy a golyó elhordta a keze kis ujját. A dolog ugyan gyanús volt, hogy a golyó előlről ellőhetett volna a kis ujját anélkül, hogy teste egyéb részét érintette volna, de hát senki sem akadt fenn rajta, s az alispán a kormányhoz intézett jelentésében kiemelte ezt az esetet, s a kormány az ekként sebesültnek 1.000 pengő forintot, az alispánnak pedig egy nagy, dícsérő iratot küldött.

Est előtt testvéreimmel visszatértünk Rőczére. Első dolgom volt anyánkat értesíteni, hogy nem történt bajunk.

Szegény jó anyánk! Anyai aggodalmaktól hajtatra 26-án korán reggel Fillerre rándult, az ottani vasgyári tisztünk vezetése alatt felment a filléri, hóval fedett hegység egyik hajlására, honnan tág kilátás nyílt Rőcze város és környékére, a harctér ugyan onnan látható nem volt, de vezetője, **Fábry**, kiszolgált huszárőrmester a puskaropogás irányáról magyarázgatta anyánknak a harc fejlődését és szerencsés végét. Anyánk szívszorongva gondolt fiaira: melyik maradt a csatatéren?

Megnyugtattam.

Azután a beszállított foglyok után néztem. Elmentem a városházára. Elhívtam a polgármestert, **Stefancsokot**, a mostaninak atyját.

– Hol vannak a foglyok? – kértem.

– Jó helyen, erős zár alatt, meg nem szökhettek. – mondá ő hetykén.

– Nem attól tartok, de látni szeretném őket.

A polgármester nagyot nézett.

Ismételt felszólításomra előhívott egy városi hajdút, s lámpással engem egy sötét, nedves, dohos pincébe vezetett, hol 38 fogoly nyögve, jajgatva, majdnem egymás hátán hevert. Felforrnt bennem a vér.

– A sebesülteknek külön, meleg szobát fog adni, polgármester úr!

Neki nincs más szobája, felelte durcásan.

– Akkor polgármester urat családostul kihányatom a házából, s oda szállásolom be a sebesülteket.

Ez hatott.

– Hát a városi cselédházba szállásolhatom el őket – mondá ijedten –, az meleg, tágas szoba.

– Jól van. A többi – folytattam – további intézkedésig itt marad. Minden ember alá egy-egy zsup szalmát fog adatni, minden ember részére 2-2 font kenyeret és elegendő friss vizet. A költségeket a vármegye viseli.

E párbeszéd tótul folyt köztünk, az összes foglyok és a városi hajdú füle hallatára. Másnap tele volt vele az egész város, és a később kiszabadult foglyok is bizonyára elbeszéltek otthon az előttük, érdekükben lefolyt külön párbeszédet.

A sebesültek át lettek helyezve a tágas cselédszobába. Elküldtem a városi orvosért, **Dr. Novák**ért. Ez, betegeit látogatván, sokáig nem volt feltalálható, addig az emberek sebeit langyos vízzel kimosattam s tiszta vászondarabokkal lehetőleg bekötöttem, az embereknek meleg éltet adtam.

Ezen emberséges eljárásom a később bekövetkezett megtorlás idejében nagy segítségemre volt.

Ha most, 48 év múlva visszagondolok a hurbanok ellen Murány alatt általam intézett támadásra, azt találom, hogy soha nagyobb és veszélyesebb megfontolatlanságot nem követtem el, mint akkor. Ha a vállalat balul üt ki, ha közülünk 10-15 ember elesik, s a többi megfutamodik, akkor engem az elesettek családjai meg- és elátkoznak, a győztes Hurban csapat elfoglalja Rőcét, Jolsvát, Gömör megye az egész ország előtt compromittálva van. Egyéb következményei beláthatatlanok. Mindezekért a vármegye engem okolt volna, s annál jogosabban, mert az alispán rendelkezése ellen jártam el.

De ilyenkor elgondolom azt is, hogyha bevárjuk az alispánt 400-500 főnyi nemzetőrségével, akkor a fent jelzett veszély okvetlen bekövetkezik. Az alispán a vidéket nem ismerte, én intézkedéseibe nem avatkoztam volna, mert valamint más embert felelősségem részesévé nem tettem, úgy másnak felelősségében osztozkodni soha nem akartam. Az alispán a támadást az egész tömeggel intézte volna, s akkor ama 1.000 golyó, mely engem, mint egyes embert nem talált, 800-900 főnyi embertömegre irányozva 40-50 embert okvetlen leterített volna, s akkor a többi feltartóztathatatlanul megfutamodott volna s a fent jelzett veszély éppúgy bekövetkezett volna, csak hogy sokkal nagyobb mérvben.

E megemlékezésnél mindannyiszor csodálkozva gondolok vissza a nemzetőrség akkori bámulatos magatartására. A négy kirendelt századból három tót ajkú volt, csak a negyedik, a pelsőczi volt magyar. Kisvárosi iparosokból és földművelőkből állott, tehát nem volt harcias nép, és

fegyvertelen volt. Midőn február 25-én este azt kívántam, hogy meg nem várva az alispánt, másnap támadjuk meg a hurbanokat, a jelenvolt tisztikar szó nélkül beleegyezett. (A Nandrassy Mátyás megjegyzése, hogy ott haláleset is fordulhat elő, mosolygással fogadtatott.) Pedig mindenki tudta, hogy az alispán másképpen rendelkezett, hogy másnap nagyobb erővel fog megérkezni, hogy a Hurbán csapat számosabb és katonai fegyverrel van ellátva. Következő nap minden intézkedésemet egyetlen megjegyzés nélkül teljesítették. Az összeütközésnél az ellenfél majdnem félóráig tartó nagyszerű tüzelést vitt véghez, úgy hogy a lőtávolon kívül álló, támadásra fennhagyott csapatunk azt hitte, hogy a hurbanok ágyúkkal dolgoznak. Ezen nagy fegyverzaj oly ijesztő volt, hogy ama csapatunk parancsnokai, a pelsőczy és kövi századok kapitányai, századjaikat otthagya, elmenekültek. S ez a csodálatos: a nép maradt! Nem mozdult, várta, míg felőlem, vagy tőlem hírt kap. S midőn nagy sokára, a golyózáporon át szerencsésen hozzájuk jutottam, s az ágyúk miatti félelmöket eloszlattam, szavamra támadni indultak utánam, s egyszerű megjelenésük által az ellenséget megfutamodásra indították.

*Verőtővek Ladóczki Vilmos gyűjteményéből
Gecse Attila felvétele*

Tejestrátó Bán-Bódi Aladár gyűjteményeiből (Gömör-Kishonti Múzeum) • Júlia Ferletáková felvétele

Verőtő Ladóczki Vilmos gyűjteményéből • Gecse Attila felvétele